

"GÖk altında kalan
kazmacı yedeği
Memed'in anısına.."

MADENCİLİĞİN EVRİMİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Yalçın ÇETİNGİR*

önsöz

Bu çalışma, madenciliğimizin evrimine kaba çizgilerle bir yaklaşım niteliğindedir. Büyük bölümünde Cumhuriyet sonrası ülke madenciliği anlatılmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun madenciliği de ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Madenciliğimizdeki evrimin, toplumumuzun genel evriminden soyutlanmadan değerlendirilmesine özellikle özen gösterilmiştir.

1950lerden günümüze dek, 25 yıla yakın bir dönem üzerinde önemle durulmuş, madenciliğimizdeki yapısal değişimler özetlenmiş ve son olarak AET (Ortak Pazar) gerçekliği içinde madenciliğimizin geleceğine ilişkin yorum ve düşüncelerle noktalanmıştır.

Kısaca denilebilir ki, bu çalışma, kuşkusuz belirli eksiklikleri ile bir taslak niteliğindedir. Bir başka deyişle daha geniş bir çalışmanın karalamasıdır.

(*) Maden Yük. Mühendisi.

A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik

1. Kapitalizmin Rekabetçi Çağı

Emperyalizmin hammaddelere ilişkin olarak günümüzdeki sömürü işlerliğine doğru yaklaşımın sağlanabilmesi, geçmişteki işlerliğinin hangi aşamalardan geçtiğini ve hangi değişikliklerle günümüze geldiğini çözümlemekle mümkündür.

Kapitalizmin rekabetçi çağındaki dünya sömürüsü, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin egemen olduğu ülkelere meta ihraç etmek ve oralarındaki HAMMADDELERİ ucuza kapatmak biçiminde oluyordu. Bu olgu, geri ülkelerdeki el zenaatlerini ve geliştirmekte olan teknolojiyi öldürüyordu. 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin dış politikasına yön veren ülkeler, bu genel doğruyu belgelemektedir:

- "1. Çok ucuz hammadde sağlanabilecek ülkeler üzerinde önemle durulması,
2. YERALTI ZENGİNLİKLERİNE KOLAYCA EL KORYABİLMEK İÇİN, KENDİ YERALTI ZENGİNLİKLERİNİ KULLANACAK SANAYİDEN VE TEKNOLOJİK YETENEKLERDEN YOKSUN ÜLKELERİN ELDE EDİLMESİ,
4. Ucuza elde edilen hammaddelerin işlenip tekrar eski sahiplerine satılması, ticarî kolaylığı bir yana, ülkelerin yerli sanayilerini yıkma bakımından yararlı olacağından böyle bir ticarî ilişkiye öncelik tanınması,
5. Dış pazar olarak elde edilmeye çalışılan ülkede İngiliz ihracat maddelerini üreten sanayii en kısa zamanda çöktecek tedbirlerin alınması (1)".

Dış politika böyle olunca,

"Ağustos 1838'de imzalanan ve 1 Mart 1839'da yürürlüğe giren Osmanlı - İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile, İngiliz sanayii yukarıda değinilen dış politikanın uzantısında, hem Osmanlı sanayisini yıkma, hem de

ucuz hammadde sağlama olanağını elde ediyor, bir taşla iki kuş vuruyordu (2)".

Osmanlı - İngiliz Ticaret Sözleşmesinden sonra üç yıl gibi kısa bir süre içinde diğer sömürgeci batı ülkeleri ile aynı özde sözleşmeler yapılmış, böylece;

"...Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sanayiine açılma süreci tamamlanarak, İmparatorluk batı sanayiinin "açık pazar"ı olmuştur (3)".

Sömürgeleşme sürecinin her geçen gün bir kat daha yoğunlaştığı bu genel yapı değişimi içinde, Osmanlı madenciliğinin yeri ve boyutu konusunda belirli yaklaşımlarda bulunmak için gerekli veriler az olmakla beraber, şu genel tanım Osmanlı madenciliğini özetlemektedir:

"Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. asrın ortalarına kadar, madenler hakkında serî hükümler tatbik edilmiştir. Buna göre, hangi arazide olursa olsun, maden işletenler hasılatın beşte birini hazineye vermekle mükellef tutulmakta idüer C4)".

Yaklaşık olarak yedi yüzyıl "serî hükümler" in biçimlendirdiği Osmanlı Madenciliği, Osmanlı toplum yapısındaki genel evrime paralel olarak değişime uğramıştır. Bu değişime göre; ilkel yöntemlerle çalışılan üretim birimlerinin, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra,

"...maden nazır ve müdürleri vasıtası ile emaneten veya mukataa usulü ile mültezimlere ihale olunması (5)".

biçiminde işletilmeleri kabul ediliyordu.

1860'lara girildiğinde, değişen bu yapı,

"1858 yılında, Arazi Kanunu'nun neşrinden sonra, kimin uhdesinde olursa olsun, araziye emiriye ve mevku-fede zuhur eden madenler Hazineye intikal etmiş, arazi mutasarrıfları madenden hisse almaya yetkii kılınmadıklarından, kendilerine maden işletilmesi dolayısı ile

ziraat ve tasarruftan tatil edilen topraklarının kıymeti kadar bir tazminat verilmesi (6) "

biçimini almıştır. 1861 yılında ilk kez oluşturulan "Maadin Nizamnamesi" kısaca yukarıda belirtilen hükümleri içermektedir.

Bir yandan, 1861 yılında oluşturulan "Maadin Nizamnamesi" nin getirdiği hükümler, diğer yandan 1862 Paris Anlaşması'nın getirdiği ayrıcalıklar, Osmanlı madenlerini batı sömürüsüne açıyordu. Paris Anlaşması'nın içerdiği aşağıdaki hüküm, bu açılmanın somut bir kanıtıdır:

"Emlâkin alım ve satım ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan, Devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere, Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlâke tasarruf müsaadesi verilecektir (7)".

Söz konusu anlaşma gereği, 1865 yılında (Anlaşma tarihinden üç yıl gibi kısa bir süre sonra.), Balıkesir'deki Boraks madenleri işletme imtiyazının, "DESMAZURES" adındaki bir Fransız şirketine verildiğini görüyoruz. 1869 yılında da yani Fransız şirketine işletme imtiyazının verilisinden dört yıl sonra, "1810 tarihli Fransız Kanunundan mülhem yeni bir Maadin Nizamnamesi" yürürlüğe girer.

Şaşılacak derecede bir benzerliği belirtmek yararlı olacaktır. 1862 yılında Paris Anlaşması'nda yer alıp, 1867 yılında yürürlüğe giren "Yabancıların Mülk Edinmeleri Yasası" ile 1869 yılında uygulanmaya başlanan "Fransız Kanunu'ndan mülhem Maadin Nizamnamesi" arasındaki ilişkinin benzeri, yaklaşık olarak yüz yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir, önce 1954 yılında "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" yürürlüğe girmiş, bu yasanın ışığında da Amerikalı uzman Dr. Northcutt Ely'e yeni bir Maden Kanunu hazırlama görevi verilmiştir. Nitelikçe farklı olan, bu, yüzyıl aralıklı iki ilişkiyi, kapitalizmin rekabetçi ile tekelci aşamasındaki işlevlerini belgeleyen birer somut örnek olarak göstermek yanlış olmayacaktır.

Rekabetçi çağındaki batı kapitalizminin yerleştiği ülkelerde, İŞBİRLİKÇİLER kullandığı, herkesçe bilinen bir gerçektir. Ücretle ya da komisyonla çalışan bu işbirlikçilerin görevleri; kapitalistlerin hem ihraç ettikleri ürünleri ülkede pazarlamak, hem de gereksindikleri ucuz hammaddeleri toplamaktı. Bu genel işbirlik tarihimize çok açık şekilde somutlaşmıştır. 1865 yılında, Bahkesirdeki Boraks madenlerinin işletme imtiyazını alan "DESMAZURES" adındaki Fransız şirketi kendisine böyle bir işbirlikçiye çoktan bulmuştur: Mihran Şirinyan.. Boraks konusunda somutlaşan sömürü işleri, Mihran Şirinyan'ın acıklı öyküsü (!) ve Fransız, İtalyan, İngiliz çıkar çatışmaları, "Neden Boraks" adlı yapıtta yeterince belgelendiğinden burada tekrar anlatılmayacaktır*.

2. Kapitalizmin Tekelci Çağı

Çağımız başlarında rekabetçi çağından sıyrılan kapitalizm, nitelik değiştirerek tekelleşti. Bir başka deyişle, emperyalistleşti. Artık batı kapitalizmi, sadece kendi ürünlerini pazarlamak ve ucuz hammadde elde etmekle kalmıyor, yeni bir sömürü yolu daha getiriyordu: SERMAYE İHRACI... Sömürge, yan-sömürge ve bağımlı ülkelere sermaye ihraç ederek oralarda yatırım yapıyor ve hem ucuz işgücünden ve hammaddeden yararlanıyor, hem de ülkelerin ticaretini ve iç pazarlarını daha çok ele geçiriyordu. Sermaye ihracıyla birlikte o tür ülkelere getirilen teknoloji ve sanayi ise tamamen emperyalistlerin güdümünde bir sanayi oluyordu.

Kapitalizmin rekabetçi çağında başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşme süreci, kapitalizmin tekelci aşamasında hızını daha da artırarak, birinci paylaşım savaşı öncesinde doruğuna ulaşmıştır. 1914'lere gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermaye dağılımı şöyle olmuştur:

Çizelgede özel teşebbüs olarak beliren yabancı sermayenin, "...Osmanlı İmparatorluğu'nun yan sömürgeleşme sürecine uygun olarak demiryolu, tekel maddelerinin üretim ve dağıtımını ile MADENCİLİK'te yoğunlaştığım... (8)".

(*) Bak: Maden Mühendisleri Odası, "Neden Boraks", Nisan 1970.

Çizelge 1 — 1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Sermaye Dağılımı

Yatırım Yeri	Yatırımcı Ülkeler			
	Fransa	Miktar (Fransız Frangı olarak)	İngiltere	Almanya
Kamu borcu olarak	2 454.417.377	577.499.821	867.583.506	
özel teşebbüs olarak	902.893.000	230.458.675	552.653.000	
Toplam	3.857.310.377	807.858.496	1.420.236.506	

Kaynak: Düyunu Umumiye istatistikleri, Aktaran: T. ÇAVDAR

görüyoruz. Madencilik alanında görülen yabancı sermayenin, ülkelere ve maden türlerine göre dağılımı Çizelge (2)'de verilmiştir. Çizelge (1) ve Çizelge (2)'den madencilik dalına yatırılan yabancı sermaye payının yaklaşık olarak '%10'a vardığı görülmektedir.

Tüm yönleri ile yarı-sömürgeleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Paylaşım Savaşı'nın dışında kalması düşünülemezdi. Kalmadı da. Savaş, paylaşım savaşı olduğuna göre,

"Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği andan itibaren emperyalist güçler bu ganimetin nasü paylaşılacaklarını aralarında kararlaştırmışlardı. Bu konuda savaş süresince tam 6 gizli anlaşma yapıldı. Hatta bazen emperyalist güçler birbirlerinden habersiz paylaşım masasına oturuyorlardı (9)".

B. Cumhuriyet Döneminde Madencilik

Tez, emperyalizmin açık işgali olunca, antitez ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI olarak belirdi. Sentez de burjuva devri mi oldu.

Çizelge 2 — 19,14 Yılında Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkeler ve Maden Türleri Açısından Dağılımı
Fransız Frankı Olarak
(1000 Frank)

Yatırımcı Ülke	Kuruluş Tarihi	Madenin Cinsi	Hisse Senedi ve Tahvil Sermayesi	Yatırım	Toplam
Fransız Sermayesi					
Balya-Kara-aydın Ş.	1892	Simli Kurgun	6.670	11.316	17.986
Kesendere Madenleri	1893	Manganez v.s.	4.554	5.750	10.304
Ereğli Maden Ş.	1896	Maden Kömürü	31.878	42.730	74.658
Seniçer Madeni (Yanya)	1891	Zift	805	1.150	1.955
Karasu Madeni	1900	Kurgun-Çinko	5.060	5.750	10.810
T o p l a m			48.967	66.746	115.713
İngiliz Sermayesi					
Boraks Ş.	1887	Borasit	6.325	9.085	15.410
Paterson ve Ort.	1885	Krom	—	2.300	2.300
T o p l a m			6.325	11.385	17.710
Alman Sermayesi					
Sarıca Ocakları	1913	Maden Kömürü	2.300	3.105	5.405
Krupp, Rochling vs.	1911	Krom	—	1.725	1.725
T o p l a m			2.300	4.830	7.130
İtalyan ve Yunan Sermayesi					
Kozlu Kömür Madeni	1913	Maden Kömürü	690	1.330	2.070
Rus Sermayesi					
Maadin Osmanlı A.Ş.	1910	Maden Kömürü	1.380	920	2.300
T o p l a m			59.662	85.281	144.923

Kaynak: Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 96.

1. 1923-1932 Dönemi

Lozan Barış Görüşmeleri sırasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923), bir yandan uygulanacak ekonomik modeli saptarken, diğer yandan barış görüşmelerinde etkili olacağı açısından yabancı sermayeye belirli güvenceler getiriyordu.

"...Toplumsal tabanını büyük toprak sahipleri üe ticaret burjuvazisinin oluşturduğu siyasal iktidarın, yeni Türk Devletinin kuruluş yıllarındaki programı, burjuva nitelikte ve program görüntüsündeydi (10)".

Programın burjuva nitelikte olduğunu İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar belgelediğinden burada yeniden kanıtlamaya girişmeyeceğiz. Kısacası 1923-1932 yılları arasında uygulamaya konulan ya da uygulanmasına çalışılan ekonomik model, Kongrede kabul edilen kararlar saptamıştır.

"Bu dönemin (1923-1932)... temel niteliği özel teşebbüsün uygulamaya, kapitalistleşme sürecini hızlandırmaya çalışmak (biçiminde belirlemiştir) (11)".

Ancak bu girişimin başarıya ulaşamadığını ve bu başarısızlığın belirleyici etkenlerini şöyle sıralıyabiliriz:

"...Lozan Anlaşması'nın Kongre'de alınan kararların uygulanmasını önlemesi, kamu fonlarının kolaylıkla özel kesime aktarılamaması, özel kesimin sermaye birikimi aşamasından çok uzak olması, yıllardan beri süren savaşların yarattığı yoksulluk... (12)".

Bu dönemdeki madencüiğin yapısına geçmeden önce İzmir İktisat Kongresi'nde Heyeti Faâle'nin raporundaki "Sanayi ve Sorunları" bölümünde varılan sonuçlara bakmak, konumuza ışık tutması açısından önemlidir. Bu bölümde sanayi bankalarının kurulmasının gereğinden söz edildikten sonra sanayileşme yolu için şunlar önerilmektedir:

"1. Sanayiinin birçok sahalarında ferdilikten, topluluğa ve birliğe doğru gitmeliyiz. Bu da "sanayi kooperatifleri-

nin", "sanayi kredi müesseselerinin", "sanayi gayesiyle teşekkül edecek anonim şirketlerin" teessüsleri ile mümkündür.

2. Devlet kendisinin kuvvetli bir unsuru iktisadî olduğunu nazar-ı dikkate alarak yalnız fertlerin teşebbüsleri üe dahi kooperatif veyahut anonim şirketler ile başa çıkarılmayan büyük sanayi iktisatlarında irşad ve iştirak ile halka yol göstermelidir (13) "

Heyeti Faâle'nin bu önerileri doğrultusunda,

"...1924:'te kurulan, Özel kesimin finansmanını üstlenen yarı resmî nitelikteki iş Bankası (m).. MADEN İŞLETME, her türlü bankacılık işlemi yapmakla görevlendirilen "Sanayi ve Maadin Bankası" nm 1925'te kurulması izlemiştir (14)".

Yabancı sermaye konusunda da Kongre'de bağlayıcı kararlar alınmıştır. Türk yasalarma uymaları koşuluyla, yabancı sermayeye karşı olunamayacağı şeklindeki görüş, öncü kadronun Kongre'de yaptığı konuşmalardan açıkça anlaşılmaktadır. Bu yönelim, yine Kongre'de Millî Türk Ticaret Birliği'nin ; MADEN ve demiryolu şirketleri ile sermayesi 5.000.000 TL.'dan fazla olan şirketlerde, yabancı sermayeye hisselerin %50'den fazlasına sahip olabilme olanağının tanınması gerektiği yolundaki önerisi ile somutlaşmaktadır. Ancak bu öneri,

"...KENDİSİNİ YETERİ KADAR GÜÇLÜ HİSSETMEYEN YERLİ SERMAYENİN, BÖYLE BÜYÜK İŞLERDE YABANCI SERMAYENİN HAKİMİYETİNİ ÖNCEDEN KABUL ETME EĞİLİMİNİ GÖSTERMEKTEDİR (15)".

Bu öneriyi de içeren geniş kapsamlı bir teklifin aynen hükümete sunulması kararlaştırılmıştır. "Türk yasalarma uymaları" koşuluyla yabancı sermayeye evet diyen Cumhuriyet Rejimi, bir başka deyimle "genel olarak yabancı sermayeye değil, kapitüler ayrıcalık arayan yabancı sermayeye iyi gözle bakmamıştır".

"...ve kapitüler ayrıcalık aramıyan yabancı sermaye de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye girmiştir (16)".

Ancak gözden yitirilmemesi gereken nokta, kapitüler ayrıcalık aramıyan yabancı sermaye bile olsa, bu görüş,

"...yabancı sermayenin Türk ekonomisini fiilen kontrolü altına alabileceği ihtimalini gözden kaçırmaktadır (17)".

Bu yargıyı madencilik alanında kanıtlayan sayısal değerleri vermeden önce, çizilen ilkeler doğrultusunda yabancı sermayenin giriş biçimini, konumuzu doğrudan doğruya ilgilendirdiği için belirtmekte yarar vardır.

"...Bu giriş çeşitli biçimlerde olmuştur: (1) Bazı yabancı şirketler ve firmalar Türkiye'de faaliyet göstermek amacıyla ülkemizde şube açmışlardır (11). Bazı hallerde de, yabancı sermaye Türk Kanunları uyarınca Türk anonim, limited ya da kollektif şirketleri aracılığıyla Türkiye'de faaliyet göstermişlerdir (18)".

Yapılan araştırmalar, yabancı sermayenin daha Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, madencilik sektöründe yoğun olarak girişimlerde bulunduğunu göstermektedir. 1920-1930 yılları arasında, maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulmuş olan anonim ortaklıklarında, yerli-yabancı sermaye oranını, yabancı sermayeli ortaklıkların yapısını, kuruluş adetleri arasındaki oranı, Çizelge (3) ve Çizelge (4) belirlemektedir.

Çizelgelerden de anlaşıldığı gibi 1920-1930 yılları arasındaki on yıllık dönem içinde madencilik alanında toplam 20 anonim ortaklık kurulmuştur. Bunların onbirinin, kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyeleri arasında yabancı bulunmaktadır. Dokuzu ise salt yerli sermaye tarafından oluşturulmuştur. Birinci bölümdeki ortaklıkların toplam sermayesi 9.330 bin TL. olmasına rağmen ödenmiş sermayeleri yaklaşık olarak 4.380 bin TL.'dir. İkinci türdeki ortaklıkların toplam sermayeleri 5.425 bin TL. olmasına karşın bunun ancak 4.380 bin TL.'sı ödenmiştir.

Çizelge 3 — 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan ve Uğraşı Alanı Maden Üretimi Olan Türk Anonim Şirketlerinin Kurucuları ya da Hissedarları Yabancı Olanlar

Anonim Ortaklık	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1000 TL.)
1. Omniom Şark Sanayi A.Ş.	1920	250
2. Ergani Bakır T.A.Ş.	1924	3000
3. Bulgurdağı Madenleri T.A.Ş.	1925	1000
4. Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş.	1926	30
5. Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	2000
6. Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş.	1927	600
7. Adapazarı Madenleri işletmesi T.A.Ş.	1927	200
8. Fethiye Şirket-i Madeniyesi	1928	600
9. Manganez T.A.Ş.	1928	750
10. Maadin Sanayi ve Ticaret (MASAT) T.A.Ş.	1930	50
11. İttihad-ı Maadin T.A.Ş.	1930	850
T o p l a m		9330

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇİN, a.g.e., s. 93.

Çizelge 4 — 1920-1930 Yılları Arasında Münhasıran Yerli Sermaye Tarafından Kurulan ve Uğraşı Alanı Maden Üretimi Olan Türk Anonim Şirketleri

Anonim Ortaklık	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1.000 TL.)
1. Maadin işletme T.A.Ş.	1924	100
2. Maden Kömürleri işleri T.A.Ş.	1926	1000
3. Türk Madencilik A.Ş.	1926	50
4. Kozlu Kömür İğleri T.A.Ş.	1926	3000
5. Foçateyn Değirmen Taş. Ocakları T.A.Ş.	1926	25
6. Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	300
7. Kavacık ve Efen Çukuru Altınla Mahlut Simli Kurşun Madeni T.A.Ş.	1926	150
8. Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	1927	400
9. Amasra Kömür İstismar Mıntıkası T.A.Ş.	1927	400
T o p l a m		5435

Kaynak: A. Gündüz öçkin, a.g.e., s. 93/94.

"Görülüyor ki, 1920-1930 yılları arasında maden üretimi alanında kurulan ve yabancı sermayenin katıldığı ya da tamamen hakim olduğu Türk anonim şirketleri, aynı devre içinde kurulan ve kurucuları ya da hissedarları arasında yabancı bulunmayan Türk anonim şirketlerine oranla (sermayeleri açısından) daha güçlü durumdadırlar (19)".

Bu dönemde, yabancı sermayenin katıldığı ya da tamamen hakim olduğu Türk anonim şirketlerinin, uğraşı alanlarma göre dağılımını ve bu dağılım içinde madencilik sektörünün yerine değinmeden önce, ilginç olan bir iki noktayı belirtmeden geçemeyeceğiz:

- (a) Çizelge (4) 'de görülen Maden Kömürleri T.A.Ş. ve Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.'nin başlıca kurucuları arasında, Türkiye İş Bankası vardır. Bu iki kuruluşun, toplam sermayesinin 4.000 bin TL. olduğu ve bu değer, dokuz şirketin toplam sermayesine oranının %75 olduğu gözönüne alınırsa, bu olgu, söz konusu dönemdeki yarı-resmî nitelikteki İş Bankası'nın, İzmir İktisat Kongresi'nde çizilen doğrultuda, kapitalistleşme sürecini hızlandırma çabalarının (MADENCİLİK ALANINDA) somut bir kanıtıdır.
- (b) Çizelge (3)'de görülen Ergani Bakır T.A.Ş.'nin yapısı, ilginçliği açısından incelenmeye değer. Ergani bakır madeni, o dönemin dünyaca bilinen büyük ve yüksek tenörlü cevherini içeren bir maden yatağıdır. Ve bu maden, yine o dönemin Türkiye'sinde, Zonguldak'taki taş kömürü ve Balıkesir'deki boraks gibi BİLİNEN, üç-dört önemli madenden biridir. Çizelge (3)'den yabancı sermayenin, işte bu iki önemli cevher (bakır ve kömür) üretiminde yoğunlaştığını görüyoruz, iki şirketin 5.000 bin TL. olan sermayesinin, onbir ortaklığın toplam sermayesindeki yerinin %55 olduğu, yukarıdaki gözlemimizi kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle, yabancı sermaye; VARLIĞI BİLİNEN, ZENGİN ve GERKESİNDİĞİ MADENLERE gelmiştir.

Şimdi de ERGANİ BAKIRI T.A.Ş.'nin yapışım büyütece alıp, hisselerinin dağılımına bakalım.

Çizelge 5 — Ergani Bakırı T.A.Ş.'nin 1928 Yılı Hisse Dağılımı

Hissedar Kundus Ta da Kişi	Hisse Sayısı
Maliye Vekâleti	100.000
Monsieur RADER MACHER	
Berlin Deutsche Bank'ı temsilen	149 400
Celal Akif Bey	100
Necmettin Molla Bey	100
Ahmet Muhtar Bey	100
Mahmut Nedim Bey	100
Sezai Ömer Bey	100
Sivas Mebusu Rasim Bey	100
Trabzon Mebusu Şefik Bey	100
Monsieur Konsul Richard Stöckel	100
T o p l a m	250.200

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇİN, a.g.e., s. 42.

Hisse senetlerinin dağılımı bir yandan şirketin, yabancı sermaye+hükümet ortaklığı şeklinde oluştuğunu gösterirken diğer yandan hisselerin %59.73'ünü elinde tutan Deutsche Bank'm, kuruluş içindeki etkinliğini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bu da, İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye üşkin olarak, uygulanması kararlaştırılan ilkeleri kanıtlamaktadır. İlgi çekici bir başka nokta, bu ortaklığın, hisse senetleri dağılımında adı gizlenmiş olan, İtibar-ı Millî Bankası tarafından kurulmuş olmasıdır. Söz konusu Banka, Şirkete hissedar değildir ama çizelgede 100'er hisse üe isimleri izlenen Mahmut Nedim, Necmettin Molla, Ahmet Muhtar ve Şefik Beyler, İtibar-ı Millî Bankası'nın İdare Meclisi üyeleridirler. Bu noktada bilinen genel bir doğruyu yinelemekle, yukarıdaki somut görünüme gerçek anlamım vermek mümkün olacaktır. Bu genel doğru, emperyalizmin, geri bıraktırlmış ülkelere sermaye ihracı üe girerken, o ülkede kendine işbirlikçi ya da ortak edindiğidir.

Şimdi de, kısaca, aynı dönem içinde, anonim ortaklıkların sektörel dağılımında, madencilğe ilişkin anonim ortaklıkların yerine bakalım.

Genel olarak, gerek kuruluş sayısı, gerekse sermaye açısından, bankacılık alanından sonra,

"1920-1930 yılları arasında, anonim şirketleşme hareketinin yoğun olduğu ikinci uğraşı alanı MADENCİLİKTİR (20)".

Çizelge (6)'da her iki türden anonim ortaklığın, genel anonim ortaklıklar içindeki yerini, adet ve sermayeleri açısından göstermektedir.

özetle denilebilir ki;

- (1) Özel girişimle sanayileşme dönemi olarak nitelendirilen 1923-1932 yılları arasında; gerek yarı resmî bir kuruluş olan İş Bankası'nın gerekse Devletin, madencilik sektöründeki girişimleri, diğer sektörlerle oranla başarılı olmuş,
- (2) Ancak olumlu gibi görülen bu süreç, iki olumsuzluğu birlikte taşımıştır:
  - (a) Çizelge (6)'nın da açık biçimde ortaya koyduğu gibi,

"İncelediğimiz devre içinde, madencilik alanında yabancı sermayeli Türk anonim şirketleri üe münhasıran yerli sermaye tarafından kurulan Türk anonim şirketleri arasında, özellikle ödenen sermayeler bakımından %50 civarında (% 49.95 - % 50.05) bir dengenin kurulduğu görülmektedir (21)".

Kurulan bu dengenin ise, yabancı sermayenin, gerek üretilen değer gerekse üretim politikası üzerinde etkenliğini getirmesi açısından olumsuz niteliktedir.
  - (b) Diğer yandan, üretilen hammaddenin işlenmeden ihraç edilmesi, söz konusu sanayileşmenin, bir diğer açıdan olumsuzluğunu göstermektedir.

Madencilik sektöründeki anonim şirketleşmenin, niteliği ve niceliği konusunda, kısaca göze çarpan özellikler bunlar. 1923 - 1932 döneminin madencilik sektöründeki yapısına ilişkin önemli

Çizelge 6 — 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinin Uğraşı Alanlarına Göre Dağılımı

Alanı		Tabancı Sermayeli Türk Anonim Şirketleri					Münhasıran Terli Sermayeli Türk Anonim Şirketleri					T o p l a m				
		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye	
			TL.	%	TL.	%		TL.	%	TL.	%		TL.	%	TL.	%
Maden Üretimi	A	11	9.330 000		4 372.293		9	5.426 000		4 380 000		20	14.765 000		8.752 293	
	B	16 67		2 172		13 89	6.67		7 77		10 47	9 95		13 08		11.93
	C	(66.-)	(63.23)		(49.95)		(46.-)	(36.77)		(50 05)						
Genel	A'	66	43.950.400		81.477.233		136	69.864.664		41.833.468		201				
Toplan»	B'	(32.84)	(38.07)		(42.94)		(67.16)	((61.93)		(57.06)		112.815.064		73 310.701		

A=A' Mutlak Sayılar

B Dikey Yüzde

C«C' Yatay Yüzde

Kaynak: A. Gündüz ökçün, a.g.e., Çizelge: 9.

ve tamamlayıcı sayılabilecek bilgileri 1927 yılı Sanayi Sayımı'nın verilerinden öğreniyoruz. 1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı, gerek ülkenin genel olarak sanayisini belgelemesi gerekse maden sanayiine ilişkin sağladığı veriler açısından, önemli ve yararlı olmuştur. Bu sayımın verilerine göre, sektörlerdeki kuruluş sayısı ve bu sektörlerdeki çalışanların dağılımı şöyle olmuştur:

Çizelge 7 — Sanayi Dallarına Göre Kuruluşların ve Çalışanların Dağılımı

Sanayi Dalların	Kundus		Çalışan	
	Sayısı	%	Sayısı	%
1. Maden çıkarma	556	0.85	18.932	7.37
2. Maden sanayii, maden işleme ve makina onarım ve imalâtı	14.752	22.61	33.866	13.18

Kaynak: Devlet İst. Ens., "Sanayi Sayımı, 1927", Ankara 1969, s. 9, Tablo Tden aktaran Tunç Tayanç, *a.g.e., a.* 65.

Yine aynı yıla ait, çalışanların sayısına göre, kuruluşların sektörel dağılımı şöyledir:

Çizelge 8 — Çalışanların Sayısına Göre Kuruluşların Sektörel Dağılımı

Sanayi Dalların	6 kişiye kadar insan çalışan kuruluşların dağılımı %	6 kişiden çok insan çalışan kuruluşların dağılımı %
	1. Maden çıkarma	54.50
2. Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve imalâtı	97.02	2.98

Kaynak: D.İ.E., *a.g.e.*, s. 10-11, Tablo 3-A, 3-B'den aktaran Tunç TA-YANÇ, *a.g.e.*, s. 69/70.

Son olarak, kullanılan yerli ve yabancı paylanım, üretim dallarına göre dağılımını gösterir sayım sonuçlarına bakmak yararlı olacaktır:

Çizelge 9 — Kullanılan Yerli ve Yabancı Hammadde Paylan, Üretimin Sektörel Dağılımı

Sanayi Dalı	Hammadde İçindeki	
	Terli Bayı	Tabana Fayı
1. Maden çıkarma	94.60	5.40
2. Maden sanayii, maden işleme ve makûna onarım ve imalâtı	56.49	43.51

Kaynak: D.İ.K., a.g.e., s. 15, Tablo 10'dan aktaran Tung Tayanç a.g.e., s. 70/71

Çizelgelerden, sayım yapıldığı yıllara ait maden sanayii-nin belirgin özelliklerini çıkarmak mümkündür:

- (1) 556 maden kuruluşunda, 18932 çalışanın bulunması, o dönemin madencilik yapısı hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu veriler, ortalama olarak, her kuruluşta 34 kişinin çalışmış olduğunu gösterir ki, bu da KÜÇÜK ÜRETİM BİRİMLERİNİN, dönemin madencilğine damgasını vurduğunu belirler.
- (2) Bu yargımızı doğrulayan sayısal verileri Çizelge (8) 'de görmekteyiz. 556 kuruluştan yaklaşık olarak yarısında (%54.50'sinde) çalışan sayısı, 6 ve 6'dan az olmuştur.
- (3) Önceki sayfalarda belirtmiş olduğumuz ve sayılan 20'e varan yerli-yabancı anonim ortaklıkların varlığı, dönemin KÜÇÜK ÜRETİM birimleri biçiminde beliren temel niteliğini değiştirmez. Kaldı ki, bu anonim ortaklıklardan belli başlı önemli sayılabileceklerinin (sermayelerinin büyüklükleri üe) bakır ve kömürde yoğunlaştığı bir gerçek.

- (4) Dönemin madenciliğinin bir başka önemli özelliğini gösterir sayısal verileri de Çizelge (9)'da görmekteyiz. Hammadde içindeki yerli payının % 94.60, yabancı payının ise %5.40 olması madencilik sektörünün emek - yoğun niteliğini kanıtlamaktadır. %5.40 yabancı payı büyük olasılıkla, makina ve teknik hizmetten oluşmuştur.
- (5) Çizelgelerde, "Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve imalatı" adı altında görülen sanayi dalına ilişkin sayısal veriler, dönemin metallurji sanayinin yapışım göstermesi açısından ilginçtir. KÜÇÜK ATÖLYELER (Kuruluşların %97.02'sinde çalışan sayısının 6 ve 6'dan az olması) biçiminde beliren bu sanayi dalı, üretilen yeraltı kaynaklarını işleyecek ne nitelikte ne de büyüklüktedir. Bu da üretilen madenlerin, büyük çoğunluğunun ihraç edildiğini, çok azının yurt içinde değerlendirildiğini gösterir.

Dönem için söylenecek son söz, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1055 sayılı "Teşviki Sanayi Kanunu"na ilişkin olacaktır.

"Günümüze göre bue çok üeri olan 'teşvik tedbirleri' üe oluşan yasa 1.6.1942'ye dek yürürlükte kalmıştır ve özü açısmadan ; özel girişimi özendirmek için büyük ölçüde kamu fonunun aktarımını öngörür niteliktedir"²⁸.

Teşviki Sanayi Kanunu'nun getirdiği yeni olanakların, madenciliğimizin yapısında ne ölçüde değişikliğe yol açtığını göstermesi açısmadan, Çizelge (10) ve Çizelge (11)'deki sayısal veriler incelenmeye değer.

Söz konusu yasadan yararlanan maden kuruluşlarının az olması buna karşılık çalışanlar yönünden, dağılımda, "maden çıkarma" sektörünün önemli bir yerde olması şu şekilde açıklanabilir:

- (1) Yasadan yararlanan maden kuruluşlarının az olması (Yasadan yararlanan toplam kuruluşların %1.16'sı) ; Maden üretiminin genellikle kısa sürede kâr getirme

Çizelge 10 — Teşviki Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşların Sektörel Dağılımı: 1932

Sanayi Dalı	Kuruluşlar	
	Toplamı	Yüzde
1. Maden çıkarma	17	1.16
2. Maden sanayi, maden İşleme ve makina onarım ve imalâtı	85	5.77

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, "Sanayi İstatistikleri", Ankara 1941, s. 6-7, Tablo A:l'den aktaran Tunç Tayanç.. a.g.e., s. 73.

Çizelge 11 — Teşviki Sanayi Kanunundan Yararlanan Kuruluşlardaki Çalışanların Sektörel Dağılımı: 1932

Sanayi Dalı	Çalışanlar	
	Toplam	Yüzde
1. Maden çıkarma	8.687	15.70
2. Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve İmalâtı	2.236	4.01

Kaynak: I.U.M., a.g.e., s. 16-17, Tablo: İü'den aktaran Tunç Tayanç, a.g.e., s. 74.

olanağını sağlayacak bir sanayi dalı olmaması ve BİLİNEN önemli madenlerin ise daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi yerli ve yabancı sermayelerin oluşturduğu ortaklıklarca kapatılmış olması biçiminde açıklanabilir.

- (2) Yasadan yararlanan maden kuruluşlarında çalışanların genel dağılım içindeki payının önemli bir düzeyde olması ise (Toplam çalışanların %15.70'i) ; genel olarak maden sanayinin yapısı gereği fazla işgücünü gerektirdiğindedir.

n. 1932-1940 Dönemi

"1982 yuından santra, Türkiye'nin ekonomik politika-sında belirgin bir değişme ile "devletçilik" denilen yeni bir dönem başlamış oluyordu. Sekiz yü süren bu dönemin temel niteliği, kapitalistleşme sürecini hızlandırmak için, kamunun eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaşmasıdır"⁹³".

Kapitalist dünyanın 1929 yıllarındaki genel buhranı, Sovyet ekonomisinin bu buhrandan etkilenmemesi ya da az etkilenmesi, Lozan Barış Görüşmeleri'nin bağlayıcı olumsuz etkileri ve en önemlisi geçirilen on yıllık özel girişimcilik deneyinin başarısızlığa uğraması v.b. nedenlerden ötürü "devletçilik" denilen bu döneme girilmiştir. Özetle denilebilir ki tzmir İktisat Kongresinde kabul edüen ilkeler çerçevesi içinde geçirilen on yıllık uygulama;

"...özel girişimin temel sanayilerden çok, tüketim mal-ları sanayilerine yönelmesine yol açmıştır. BATI TİPİ SANAYİ BURJUVAZİSİ YERİNE TİCARET BURJUVAZİSİNİN GELİŞTİĞİ GÖRÜLMÜŞTÜR"^{3*}.

Ağır sanayiinin kurulması yönünde uygulamaya geçilen "devletçilik", daha başlangıçta tepkisini de birlikte getirmiş, kısa süre içinde özel teşebbüsün istekleri doğrultusuna girilmiştir. Dönemin temel niteliğini göstermesi açısından, Celâl Bayar'ın Başbakan olarak, Hükümet Programında şu açıklaması ilginçtir:

"Fert tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz, bu maksatla sanayi teşvik siyasetimize devam edeceğiz... Fakat ferdî mesai veya sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektirdiği hususlarda, millî emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdî mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için Devlet iş basma geçecektir"²⁵".

Bu dönemin, madencilik açısından ayrı bir önemi vardır. Devletçilik uygulamasının daha dönemin başlangıcında tepkiyle karşılanması ve kısa süre içinde özel girişimcilerin istekleri doğ-

rultusuna girilmesine karşı, günümüze dek gelen önemli maden işletmelerinin bu dönemlerde kurulduğunu görüyoruz. Bu kanımızca "...ferdî mesai veya sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği.." büyük yatırmalı ve kısa sürede kâr getirmeyen riskli girişimler olan maden üretimine özel girişimin girmesinin olanaksızlığı ve çizilen devletçilik çizgisinin bir anlamda uygulanmasıdır.

Dönem içinde uygulanan Birinci Beş Yıllık ve ikinci Beş Yıllık Sanayi Plânlarının programlarında, madencilik yatırımlarının büyük yer kapladığı ve bu programla, uygulama alanında başarıya ulaşıldığını izlemekteyiz. Yapılan her iki plân da;

"...bu gün anlaşılan anlamda bir plân olmaktan çok, beş yıllık bir süre içinde hangi alanlarda ne tür kuruluşlar kurulacağını . . . (belirleyen) bir program niteliğindedir²⁸".

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânında, "...hususî teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek Devlet ve millî müesseselerin teşebbüs olarak kurulmaları düşünülmüştür". Plânın bu ilkesini madencüik açısından doğrulayan ya da uygulama ile plân arasındaki uyumu belgeleyen sayısal veriler Çizelge (12)'de açıkça görülmektedir.

Çizelge 12 — BBYSP Kapsamına Giren Sektörler ve Yatırım Tatarları

Sektörler	Tatırım tutarı (1.000 TL.)	Toplam yatırım isindeki payı %
1. Maden Sanayii	11.850	26.9
a) Demir s.	10.000	
b) Balar s.	550	
c) Kükürt s.	300	
d) Sömikok s.	1.000	

Kaynak: Afet inan, "Devletçilik Ökesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Sanayi Plânı 1933", T.T.K. Yayını, Ankara, s. 141.. Aktaran T. Tayanç.

1936 yıllarında hazırlanan İBYSP'nın ise madencilik kap-sayan maddeleri şöyledir:

1. "... madenlerimiz (in) gerek ham, gerekse yarı ma-mul olarak ihracata elverişli bir hale getiril-(mesi)...".
2. "...Kömür havzalarımızda istihsalin inkişafı ve ras-yonaliz eedilmesi".

Kabul edilen bu ükeler çerçevesinde, İBYSP'da madencilik sektörünün yatırımlardaki yeri, BBYSP'dan daha önemli olmuş-tur.

Çizelge 13 — İBYSP'da öngörülen Yatırımların Sektöre! Dağılımı

Sektörler	Toplam yatırım (milyon TL)	Yüzde dağılım
1. Madencilik	21.1	21.9—20.9
2. Maden kömürü ocakları	21.6	20.2—19.3

Kaynak: a.g.e., Cedvel II.

Görüldüğü gibi madencilik öngörülen yatırım, toplam ya-tırımın %40'ı gibi büyük bir değere ulaşmıştır.

Başka bir deyişle,

"...Plânın madencilik bölümü dışındaki bölümü uygu-lanma olanağı bulamamıştır.. (27) ".

Gerek BBYSP, gerekse İBYSP'lanının madencilik sektö-rü-ne bu denli önem vermeleri;

1. Gittikçe artan demir-çelik ve yakıt gereksinimini karşılayacak demir, taş kömürü ve linyit gibi yer-altı kaynaklarının işletilmesi,
2. Diğer yandan krom, bakır gibi önemli metal maden-lerin ihraç edilerek, döviz sağlanması.

gibi nedenlere bağlanabilir. Gerek büyük kuruluşların oluşturul-ması, gerekse üretimle ilgili sayısal veriler, dediklerimizi kanıt-lamaktadır. Taş kömürü üretiminde, plânlar doğrultusunda ya-

pılan uygulama, üretimin 1930'dan 1940'a doğru, 860.000 ton-
dan 1.840.000 tona çıkmasını sağlamıştır. Ancak üretim artar-
ken ihracatta azalma görülmüş, 1930'larda 275.000 ton olan ih-
racat 1940'larda 30.000 tona düşmüştür. Buna neden, 1937'de
Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının üretime geçmesi ve sa-
vaşın getirdiği koşullardır. Krom ve bakır ihracatlarındaki de-
ğerler de yukarıdaki kanımızı doğrulamaktadır. (Bk. M.T.A.
Dergisi, Ankara 1943, Sayı: 2/30)

özetle, her iki sanayi plânının uygulanmasında;

1. Birinci uygulamada, madencilik yatırımları Sümer-
bank tarafından finanse edilmiş,
2. Etibank, 14.6.1935'de 2805 sayılı yasa ile, ikinci plâ-
nın programı gereği, madencilik ve elektrik enerjisi
alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulmuş,
3. Aynı günlerde 2804 sayılı Yasa ile Maden Tetkik ve
Arama Enstitüsü kurulmuş,
4. Zonguldak kömürleri, Ergani Bakırları gibi önemli
madencilik üniteleri uluslaştırılmış ve devletleştiril-
miş,
5. M.T.A. ve Etibank işbirliği ile, dağınık ve ilkel yön-
temlerle işletilen maden yataklarının, merkezi de-
netiminin sağlanmasına başlanmıştır.

m. 1940 - 1945 Dönemi

Emperyalist ülkeler arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin, savaş
alanına kayması yani İkinci Paylaşım Savaşı'nın başlamasıyla,
ülkemizde uygulanagelen ekonomik-politikada da, belirli ve
önemli değişikliklere gidilmiştir.

*"Devletin, 1918 -19^5 yılları arasında uyguladığı eko-
nomik politika, "Türkiye savaşın dışında kalmakla
birlikte" bir savaş ekonomisi niteliğindedir(28)".*

18.1.1940'da yürürlüğe giren "Millî Korunma Kanunu" yu-
karıda açıklanan (belirtilen) dönemin niteliğine ait bir kanıttır.

"Sanayii ilgilendiren maddeler arasında, örneğin sana-
yi ve MADEN KURULUŞLARINDAN üretim prog-

ramlarını istemek ya da program vermek., (gibi) hükümleri (29)".

içeren yasanın uygulanması ile,

"Bu dönemde üretim büyük oranda yavaşlamış, ekonomide büyüme şöyle dursun, küçümsenmeyecek gerilemeler olmuştur (30)".

Bu gerilemenin, madencilikte de, bütünüyle görüldüğü söylenemez. Bazı maden türlerinin üretiminde gerileme, bazılarında ise tersine büyümeyi kanıtlayan sayısal verileri Çizelge (14) de görmekteyiz.

Çizelge 14 — 1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretim Değerleri (1.000 ton)

Madenin Cinsi	1940	1941	1942	1945	1944	1945
Maden kömürü	3.000	3.000	2.500	3.200	3.600	3.700
Linyit kömürü	230	280	390	590	760	730
Krom cevheri	170	135	145	160	185	145
Demir cevheri	135	50	20	90	90	125
Kükürt	3.6	2.2	3.1	3.4	3.4	4.1

Kaynak: M.T.A. Dergisi, Sene: 11, Sayı: 2/36, Ankara 1946, s. 194.

Çizelgeden de anlaşıldığı gibi, savaşın gerektirdiği ya da doğurduğu bir üretim gerilemesi yerine, istikrarsızlıktan söz etmek daha doğru olacaktır.

Dönem için gözlediğimiz bir başka önemli özelliği belirtmeden geçemeyeceğiz. Özel girişimin, madencilik sanayi yatırımlarına girmediğinin başka bir deyişle, kısa sürede kâr getirici tüketim malları sanayü dururken, madencilik sektörüne girmediğini, tersine elindekilerini devlete devrettiğini kanıtlayan sayısal değerleri Çizelge (15) 'den izleyebiliyoruz.

Etibank'ın, çizelgede belirtilen beş maden türünde, iştirak paylarının 1938 yılından 1945 yılına dek sürekli artış göstermesi, yargımız doğrulamaktadır, özellikle maden ve linyit kömürleri ve kükürtte bu artış oldukça büyük olmuştur.

Çizelge 15 — 1938 -1945 Yılları Arasında Etibank'ın Madenlerdeki İştirak Payları (%)

Madenin Cinsi	İştirak Payları							
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden kömürü	20	29	34	100	100	100	100	100
Linyit kömürü	—	64	64	64	69	71	80	81
Krom cevheri	24	54	54	47	40	49	52	57
Demir cevheri	—	100	100	100	100	100	100	100
Kükürt	42	42	47	45	42	90	98	91

Kaynak: M.T.A. Dergisi, Sene 11, Sayı: 2/36, Ankara 1946, s. 194.

IV. 1945 -1950 Dönemi

"Savaş sonunda yalan iMşMler kurmaya başladığımız batılı devletler, çeşitli nedenlerden ötürü, kendi değer yargılarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye'de yerleşmesini istiyorlar ve bu yönde değişik kanallardan etkiler ve hatta baskılarda bulunuyorlardı. Bu etkülerin büyük bir bölümü, 19^1'den itibaren söz konusu olan dış yardımlar dolayısıyla ekonomik bakımdan muhtaç olduğumuz ve ayrıca gerek dış politika ve gerekse askerî yönden desteğini aradığımız A.B.DS-den geliyordu(SI)".

Bu yargıyı doğrulayan somut olgu, "1947 Kalkınma Plânıdır. Plân, haberleşme ulaştırma başta olmak üzere, enerji, DEMİR - ÇELİK ve MADEN sektörlerini içermektedir. Ancak,

"...Aşikârdır ki böyle bir plânın finansmanı için uzun vadeli bir DIŞ KREDİYE ihtiyacımız vardır (32)".

Dış kredi finansmanında ise —yukarıda da belirtildiği gibi— ABD'nin 500 milyon dolarlık kredisi, en önemli kısmını teşkil etmektedir.

Bir yandan içteki ekonomik çıkmazın bir gereği olarak, diğer yandan ABD'nin İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra dünya jandarmalığı üstlenmesinin gereği, uyguladığı Marshall Plânının etkisiyle,

"Dönemin bağında yurt içi kaynaklara dayalı kalkınma stratejisine karşılık (dönem sonunda) dış kaynaklara bağlı bir kalkınma stratejisinin ana çizgileri ortaya çıkmaya başlamıştı(33)".

Böylece daha 1950'lere girmeden, gerek ekonomik gerek askerî, gerekse de politik alanda, geleceğin kapitüler nitelikteki ayrıcalıkların yabancılara verilmesinin çekirdeği oluşmuştur.*

V. 1980 -1960 Dönemi

1950 seçimleri somum iktidara gelen D.P., C.H.P. iktidarının son döneminde "1947 Kalkınma Plânı"nda saptanan büyük çapta dış kaynaklı kalkınma stratejisinin sınırlarını daha da genişletmiş, böylece emperyalizmin ekonomik, politik ve askerî sömürü ve güdümünü getirmiştir.

D.P. Programında bulunan aşağıdaki hükümler, kanunımız belgelenmektedir :

"İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır (34)".

"Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.. (35) ".

Emperyalist GÜDÜMÜ belirleyen somut kanıt, 15 Mayıs 1951'de Celâl Bayar'a sunulan BARKER RAPORUDUR. "Milletlerarası imar ve Kalkınma Bankasının (Dünya Bankası) Türkiye Hükümeti üe biliştirak finanse ettiği bir heyetin" hazırladığı RAPOR, EMPERYAUZMÎN 1950'lerde TÜRKİYE'yi bir TARIM ülkesi olarak görmek istemesi açısından ilginçtir.

Heyet'in, önce "Endüstriyel Kalkınma Sahasında"ki önerilerini görelim:

(*) 1930-1950 yılları arasında genel olarak yabancı sermayenin etkin olmadığı ya da yasal koşulların yeterli olmaması nedeni ile ülkeye büyük çapta giremediği kabul edilmektedir Ancak bu 20 yıllık sürenin yabancı sermaye açısından incelenmesi gereğini belirtmek isteriz.

"Endüstriyel inkişaf veya gelişme bakımından en ziyade istikbal vaadeden sahalar, ehemmiyet sırası ile şunlardır: a) Ziraî mahsûlleri işleyen endüstri zümreleri; b) Hafif makina, madenî eşya ve alet imalâtı; c) İnşaat malzemesi; d) Deri işleri; e) Tahta işletme; f) Hafif kimya maddeleri imali; g) Keramik ve çömlekçilik, ve h) Köy el sanatları(36)".

"Her çeşit lüks maddeleri istihsal eden sanayi zümreleri, ağır makina ve MADEN MAMULLERİ, ağır kimya (muhtemelen kimyevî gübreler hariç), selüloz ve kağıt endüstrileri bu gün için inkişaf ettirilmemelidir(37)".

"Ağır" olarak belirtilen sanayi dallarının basma oturtulan "her çeşit lüks maddeleri istihsal eden sanayi zümreleri" cümlecığı, EMPERYALİZMİN iyi niyetini (!) göstermesi açısından ilginçtir.

Bir yandan ."AGIR MAKİNA VE MADEN MAMULLERİ" nin gelişmemesini isterken, diğer yandan "MADENCİLİK faaliyetlerine dair olarak Heyet (in)" önerileri şöyle olmuştur:

1. 1953 senesinden sonra, halihazır yatırım programının neticeleri belli oluncaya kadar, Zonguldak kömür havzasının inkişafı için hiçbir taahhüde girişimemelidir.
2. Hususî maden arama ve işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edümelidir. Hükümetin, hususî sermayedar grupları petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikasını yeniden tetkik etmesi lâzımdır.
3. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafmdan yapılan tetkiklerin neticeleri HALKIN istifadesine açık olmalıdır (38)".

Yukarıdaki öneriler, kısaca şu anlamları içermektedir:

"a) "Ağır makina ve maden mamulleri"nin gelişmemesi gerekliliği şeklindeki öneri üe "Hususi maden arama ve

işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edilmelidir" önerisi tam bir uyum içindedir.

Bu uyum, EMPERYALİZMİN Türkiye'yi madencilik yönünden bir HAMMADDE DEPOSU ya da STOKU olarak görmesi şeklindedir. Çünkü, ikinci öneri yabancı sermayeye tanınacak ayrıcalıklardan sonra, gelecek sermayenin madenlere kolaylıkla el atmasını sağlayacak yeni bir maden yasının hazırlanmasını istemektedir.

- b) Üçüncü önerideki "halkın istifadesine" deyiimi ise emperyalizmin aldaticılığını göstermesi açısından ügünçtür. Gerçekte burada "halk" diye tanımlanan, bizzat emperyalizmin kendisidir. Geldiği zaman, aramp taranmış, etüd edilmiş sahalarla ilgili çalışmalardan yararlanmakla,
1. Pahalı ve riskli olan maden arama aşamasında zorluk çekmeyecek,
  2. TÜRKİYE'NİN MADEN POTANSİYELİNİ ÖĞRENEREK, DÜNYA MADEN POTANSİYELİNİN BİR HALKASINI DA TAMAMLAMIŞ OLACAKTIR.

Raporun, gerek genel olarak içerdği, gerekse özel olarak madencilikle ügü önerilerinin uygulamaya geçirildiği de bir gerçektir. Bir TARIM ülkesi olarak görölmek istenen Türkiye'de, gerçekten de kısa süre içinde, tarımda büyük üretim artışları görölmüştür. O kadar ki,

"1950 -1955 yılları arasında, ulusal gelirdede meydana gelen önemli sıçrayış, TARIMDAKİ üretim artışı ile ilgili idi (39)".

Diğeryandan, 1950 -1960 yılları arasmda yapılan Amerikan yardımının kullanım yerleri yönünden dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

"...teknik yardımın ancak yüzde 10'unun, iktisadî yardımın ise yüzde 6.8'inin sanayiin geliştirilmesi ama-

cıyla kullanıldığım TARIM ve hizmetler kesimlerinin dış yardımdan en çok yararlanan alanlar olduğunu görürüz... (40) ".

Yapılan yardım da, görüldüğü gibi ülkemiz ekonomisini bir bütün olarak TARIM'a kanalize etmeyi amaçlamıştır.

öte yandan, aşağıda belirtilen yasalar ve komisyonlar, Barker Raporu'nun bir başka yönden etkinliğini gösterir kanıtlardır:

- a) 1.8.1951'de yürürlüğe giren 5821 sayılı YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI TEŞVİK KANUNU,
  - "1. transferin serbest olmaması,
  2. faaliyet alanlarını kısıtlaması,
  3. yabancı sermayeyi temsil eden senetlerin satışının serbest olmaması,
  4. elde edilen kârların yeniden Türkiye'de yatırılmasına ilişkin boşluklar.. (41) ".

gibi nedenlerden ötürü terkedilmiştir.

- b) Terkedilen bu yasanın yerine, daha fazla ayrıcalıklar tanıyan 6224 sayılı YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNU (18.1.1954) yürürlüğe girmiştir.
- c) 7.3.1954 tarihinde ve 6326 sayılı Petrol Kanunu,
- d) 11.3.1954 tarihinde 6309 sayılı MADEN KANUNU,
- e) Maden Yardım Komisyonu: A.B.D.'nin oluşturduğu bu komisyon, Barker Raporu'ndaki madencüğe ilişkin önerilerin, yasal işlerliğe kavuşturuluncaya kadar olan geçiş süresinde, ön çalışmaları yapması ve sonraki işlerliğe yol göstermesi yönünden ilginçtir. Türkiye'nin ABD'ye Türk parası olarak ödenecek borcunun bir bölümünü teşkil eden 15 milyon sermayeli bu komisyonun temel amacı; rezervlerin özel kesime açılmasını sağlayıcı yönde eylem sürdürmektir. Bu işlerlikte Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin oluru ve İş Bankası'nın fi-

nansmanı sağlanmaktadır. İlginç olanı, rezerv bulgularının DEVLETE AKTARILAMAMASI koşulunun, Komisyon programında saptanmış olmasıdır. Bunun somut ve en güzel örneği, MAZIDAĞI FOSFATLARININ günümüze dek çözülmeden gelen öyküsüdür.

Barker Raporu'ndaki, madencilğe ilişkin ilginç bir başka öneriyi de belirtmeden geçemeyeceğiz.

"Devlet Teşebbüslerinin Organizasyonu ve Hususî İnisiyatifin Teşviki" bölümünde kısaca Sümerbank ve Etibank'ın yapısından söz edildikten sonra yapılan öneri, EMPERYALİZMİN denetimini tek merkezde toplaması açısından önemlidir.

"Münferiden fabrikalar, MADEN İŞLETMELERİ veya diğer teşebbüsler, arzuya şayan bulunduğu kani oldukları yatırımlara dair teklifler yapabilmelidirler; fakat bu gibi tekliflere dair olan nihaî karar, Başbakan ve Yardımcısı tarafından ittihaz olunmalıdır (42)".

Öneri, Devlet teşebbüslerinin, bir başlarma yatırım yapmalarını doğru bulmamaktadır. Çünkü,

"...Devlet endüstri faaliyetleri, Devlet tarafından finanse edilen, fakat istikametleri büyük ölçüde bizzat (Sümerbank, M.K.E. ETİBANK gibi) teşebbüsler tarafından çizilen büyük ve gittikçe artan bir gelişme göstermişlerdir (43)".

Gerçekten de, genel olarak büyük yatırımlı sanayi girişimlerinde bulunan SÜMERBANK ve ülke madenciliğinde zamanına göre büyük atılımlar yapan ETİBANK'ın "büyük ve gittikçe artan bir gelişme göstermiş" olması ürküntü verici olmalıdır ki birinci öneri bir denetimi (tek merkezden) öngörmektedir.

Son olarak "Barker Raporu"nun madencilğe ilişkin önerilerinden birinin kısa süre içinde uygulanışını kanıtlayacak bir başka yapıttan söz edeceğiz. Geçtiğimiz aylarda RAPOR'un "M.T.A. Enstitüsü tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri HALKIN İSTİFADESİNE açık olmalıdır" şeklindeki önerisini izle-

mistik. Mayıs 1951'de yapılan bu öneri 1952 yılında M.T.A. Enstitüsü'nün yayınladığı "Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler için TANITMA BÜLTENİ" ile somutlaşmakta ve gerçekleşmektedir. Bültenin önsözü, oldukça ilginç cümleleri içermektedir.

"...maden işlerinin inkişafında başarılı neticeler sağlanmasını temin için, hariçteki müteşebbislerin gerek nakdî sermaye şeklinde ve gerek makina ve materyel gibi tesis ve işletme malzemesi olarak Türkiyede plase edecekleri kıymetlerin ve bu işlerle ilgili emek ve hizmetlerin serbest teşebbüs prensiplerine göre teşvik ve himayesi maksadıyla, 1951 yılında yeni bir kanun çıkarılmış ve tatbikine geçilmiştir (44)".

Bültenin hazırlanış gerekçesinde de şunlar denilmektedir:

"...Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen sermaddarların ne gibi şartlar ve hükümlere tabi olacağını ana hatları itibariyle göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimizin hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz (45)".

"...tetkiklerin neticeleri HALKIN İSTİFADESİNE açık olmalıdır" önerisinde HALK'la kimlerin amaçlandığı, sanırız şimdi daha açık şekilde belirmiştir.

Dönemin sonlarına doğru, Türkiye madencilik sanayiinin yapısını ve maden potansiyelini belirlemek amacıyla ABD tarafından görevlendirilen L. NAHAİ tarafından yapılan çalışmayı görüyoruz. L. NAHAİ, dönemin madencilik yapısını şöyle görmektedir:

"Türkiye'de belli başlı bir düzineye yakın maden türünde, üretim yoğunlaşmıştır. Kömür, krom, bakır ve demir bu türlerin önemli olanlarıdır. Maden sanayiinin gayri safi mülî hasılaya katkısı hâlen tarım ve hafif sanayi katkılarına oranla çok azdır. En önemli madenler, devlete ait olup devletçe işletilmektedir. Bu-

nun yanında, özel sektörün madencilikteki hissesi git-tikçe artmaktadır, işletmeler genellikle küçük ve orta büyüklükte olup ükel yöntemlidir. Madenlerin hiçbirisi, gerek büyüklük, gerekse üretim yönünden ABD madenleri ile karşılaştırılamıyacak kadar küçük çaptadır. Madencilik sanayiinin gelişmemesinde, iç nakliyatın pahalılığı, yatırımlar için gerekli döviz rezervinin olmaması ve projelere yön verecek esaslı jeolojik bilgilerin yetersizlikleri vb. gibi etkenler söz konusudur (46)".

Maden üretiminin, dünya maden üretiminde önemli bir yer tutmadığını belirttiğinden sonra, maden ihracatlarını, "...yabancılar için önemli bir değiştirme kaynağı" olarak nitelleyen L. NAHAL, yabancı sermaye sorununa ilişkin gözlemini de şu şekilde belirtmektedir:

"...Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Maden Kanunu ve Petrol Kanunu Hükümetin tutumunu yerine getirmeyi ve yabancı yatırımlar atmosferinin kanunî hale getirecek tasarlanmış kıstaslarıdır.

Türkiye'de KAMULAŞTIRMA YA DA MÜSADEREDEN (EL KOYMA) doğacak zararlara karşı, herhangi bir garanti yoktur. Fakat Maliye Bakanlığı Bütçe Alt Komisyonu Başkanlığı, Amerikan Birleşik Devletlerine KAMULAŞTIRMAYA karşı garanti sağlayan bir antlaşmanın yapılmasını tavsiye etmiştir (47)".

Kamulaştırmaya karşı garanti sağlayan böyle bir anlaşmanın KAPİTÜLER nitelikte olacağını söylemek yanlış olmaz...

VI. 1960-1971 Dönemi

1960'lara gelindiğinde,

"...teketteşen ve emperyalizmin işbirlikçisi haline gelen büyük sermayenin artan baskısı karşısında işçi sınıfı, orta ve küçük burjuvazisinin (köylülük dahil)

önemli bir kesiminin gittikçe gelişen tepkisini doğurdu(m)"-

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen Devrim, yukarıda belirtilen sosyal tepkiyi ortaya vurmuştur. Radikal orta ve küçük burjuvazinin başı çektiği ve başarılı olduğu bu hareket, kısaca, 1960 lara doğru sınıflar arasında gittikçe keskinleşen ilişküler düzeyinin, sosyal patlamalara dönüşmeden daha üst düzeyde yeniden düzenlenmesini getirmiştir. 1960 ANAYASASI ve öngördüğü PLANLI KALKINMA bunu belirleyen en önemli kanıtlardır.

Devrimi oluşturan önder kadro, devrimi izleyen ilk iki - üç ayda, tekelci sermayeyi tedirgin edici kararlar almış olmasına rağmen, sınıf pusulasından yoksun oldukları için, kısa süre içinde tekelci sermayenin ve bütünleştiği emperyalizmin ekonomik ve politik baskıları karşısında gerilemiştir. Bu geriye dönüş çok kısa sürede gerçekleşmiştir.

"Devrimden hemen sonra, ABD ve diğer Batı ülkelerinin emperyalist çevreleri, Türk Hükümetine ekonomik baskı yapmaya başlamışlardı (49) "".

Bu baskı, kısa süre içinde sonuç almış, 11 Temmuz 1960 tarihinde,

"13 sayılı Kanunla MBK, Maliye Bakanlığına, Türkiye'-de yabancı sermayenin faaliyet göstermesine izin verilmesi için emir vermiştir (50)".

Emperyalizmin başlangıçta "YARDIM" biçiminde yürütülen ekonomik baskılarım, daha sonra yabancı tekellerin eylemleri izlemiştir. Bu eylemlere somut olarak, Ereğli Demir Çelik Fabrikalarının kuruluşunda, ULUSLARARASI İMAR ve KALKINMA BANKASI üe yabancı tekellerin girişimleri gösterilebilir.

Emperyalizm, bir yandan devlet teşekküllerindeki yapının tekrar gözden geçirilmesini isterken, diğer yandan da,

"...yabancı sermayeye imtiyazlar tanıyan kanunlara yemlerinin de eklenmesini, yabancı sermayeye verilen hakların genişletilmesini istiyor (du) (51)".

20 Haziran 1962'de Batı Almanya üe Türkiye arasında imzalanan "Sermaye Yatırımlarını Karşılıklı Teşvik ve Koruma" anlaşması, bu istemin somut kanıtıdır.

"Devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi" istemi de kısa sürede uygulamaya geçmiş, Amerikan Yardım Komisyonu (AID)'nın girişimi ile Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün bu konudaki çalışması, "MERKEZÎ HÜKÜMET TEŞKİLÂTI ARAŞTIRMA PROJESİ" üe sonuçlanmıştır. MEHTAP adı altmda bilinen bu PROJE, uygulama alanına girmekte gecikmemiştir. Yeni adlar altmda kurulan bakanlıklar ve 21 Mart 1964'te yürürlüğe giren 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve Bunlara Katılma Kanunu bu uygulamanın somut kanıtlarıdır.

Gerek yabancı sermaye için istenen yeni yeni haklar, gerekse devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi istemi ve bunların uygulama alanında somutlaştırılmalarının, madencilik açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Önce 440 sayılı Kanun'un Devlet Kuruluşlarına getirdiklerini görelim:

"440 Sayılı Kanun, iktisadî devlet teşekküllerini kâr etmeye zorluyordu....

İktisadî devlet teşekküllerinin örgüt yapısı, özel teşebbüs sistemlerinden kopya edilmiş ve onlara paralel bir biçime getirilmişti, örgütlenmeye ilişkin olarak devlet teşekkülleri, tıpkı özel şirketler gibi, hisse senedi çıkartmak ve başka şirketler kurmak hakkını elde ediyordu... Devlet teşekkülleri, hisseleri şahıslara ancak özel bir izin ile satılabüyordu. Bu kanun geçince, iktisadî devlet teşekkülleri sermayesinin ancak 1%50'si devletin olan şirketler oluyordu (52)".

Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş., Çinkur A.Ş. ve Türk Civa A.Ş. gibi anonim ortaklıklar, bu olgunun giderek doğurduğu kuruluşlardır.

Bu konuya tekrar dönmek üzere, dönem içinde, yabancı sermayeye ilişkin emperyalist istemlerin somut bir örneğini incelemek üginç olacaktır, önce incelemeye ışık tutması ve çıkış noktası olması açısından, madencilik alanında yabancı sermaye yatırımlarının, toplam yatırımdaki yerine bakalım.

**Çizelge 16 — Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı
1964 Yılı Başı**

Sanayi Dalı	Toplamın yüzdesi	Yabancı Sermaye Yatırımlarının Toplam Sermaye Yatırımına yüzde olarak oranı
Lastik ve kauçuk	21.1	60
Kimya	17.8	65
Gıda	13.5	77
Maden üretimi	7.1	99

Kaynak: M. Tümer, "Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi ve Yabancı Sermaye", İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Ocak 1964, s. 57.

Gerek toplam sermaye yatırımı gerekse toplam yabancı sermaye yatırımı içindeki maden üretim sanayii paylarının düşük olması nedenlerini şöylece sıralayabiliriz:

a) BİLİNEN, ZENGİN VE VERİMLİ MADEN YATAKLARININ TÜMÜNÜN DEVLET KURULUŞLARINCA KAPATILMIŞ OLMASI,

b) YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK EDİCİ YASALARIN, MADENCİLİK SANAYİNE YATIRIM İÇİN YETERLİ OLMADIĞI ÇÜNKÜ YÜRÜRLÜKTEKİ MADEN YASASININ TÜM GİRİŞİMLERİNİ GÜVENCE ALTINA ALACAK NİTELİKTE OLMAMASI.

1) Belirtilen nedenlerin doğurduğu engeli, emperyalizmin, devlet kuruluşlarına ilişkin yapı değişikliği önerisinin gerçekleşmesi ile aştığını önceki sayfalarda izledik. Ok aşamada, KAR AMACI GÜDEN KURULUŞLAR ŞEKLİNE DÖNÜŞTÜRÜLEN İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ, İKİNCİ AŞAMADA DA ANONİM ORTAKLIKLAR BİÇİMİNE GETİRİLEREK YABANCI TEKELLERİN, YERLİ TEKELLERLE KOLAYLIKLA KAYNAŞACAĞI KURULUŞLARA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ SÜRECİ, DEMEK İSTEDİĞİMİZİN BİR KAJOTTDIR. Bunu doğrulayan somut örnekleri tekrarlamayı gereksiz görüyoruz.

- 2) Madencilik sanayiinde, yabancı sermaye yatırımlarının tüm girişimlerini güvence altına alacak yeni yasa çalışmaları da kısa süre içinde başlamıştır.

"....Amerikan Yardım Komisyonu Başkanlığı, bilhassa eski Başkan S. Van Dyke (m) Sanayi Bakanlığına muhatap yazısında ve Maliye Bakanlığı nezdinde yaptığı bir çok teşebbüsleri., (sonucunda)... Sanayi Bakanı Sayın Prof. Fethi Çelikbaş'm emirleriyle Bakanlığa bağlı İktisadî Devlet Teşebbüsleri Merkez Kurulu (53)". yeni bir yasanın yapılması amacıyla, "YENÎ MADEN KANUNU HAZIRLAMA KOMİSYONU oluşturulmuştur.

"...Adı geçen Komisyon çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, Amerikan Yardım Komisyonu Başkanlığının önceden yaptığı tavsiye ve teşebbüsler neticesinde Birleşik Amerikalı tanınmış Maden Kanunu uzmanlarından Mr. NORTHCUTT ELY, memleketimize celbedilmiş, gerekli resmî formaliteler ikmal edilerek Maliye Bakanlığı AID Teşkilâtı kendisiyle bir kontrat imzalamış (tır) (64)".

Görevi yüklenen MR. ELY, madencilik dalındaki belli başlı yabancı tekellerce de bilinen ve sevilen bir uzmandır. Geri bıraktırılmış bir ülke için hazırlayacağı MADEN yasınının, öncelikle yerli ve yabancı tekellerin onayından geçmesi gerekliliğini bilen sadık (!) ve zekî bir yasa adamıdır. Gerek dediğimizi kanıtlayan gerekse de emperyalizmin işlerliğini göstermesi açısından ELY'e ilişkin bir iki belgeyi sergülemek yararlı olacaktır.

Hazırladığı tüm tasarıları yukarıda belirtilen çevrelerin onayına sunan ELY'e gelen eleştiriler, oldukça ilginç ve önemli görüşleri içermektedir, önce ELY'nin gerçek kimliğinin belirleyen belgeyi görelim:

. . . .

Uygunsa, kanun üzerinde çalışan Türkler, önerilerinin asıllarını size ve birer kopyalarını da bana göndersin-

ler. Yabancı kişi ve kurumlarda önerilerini doğrudan bana gönderiyorlar. TEMSİLCİLİK yaptığım için benimle daha RAHATLIKLA irtibat kurma ve anlaşma olanaklarım sağlamış oluyorlar (55)".

Gerçekten de yabancı tekellerle "...daha RAHATLIKLA irtibat kurma ve anlaşma olanaklarımı sağlamış (tır)". MR. ELY,
M

• • • •

Türkiye madenlerini YABANCI SERMAYE yoluyla geliştirip özel yatırımlara cazip duruma sokacak bir kanun hazırlıyorum (56)".

Yabancı tekellerin önerilerini uygulamak için bütün çabamı göstermekten geri kalmaz:

"...önceden göndermiş olduğum birinci tasarıma gerekli zaman ayırıp cevap verdiğiniz için çok memnunuz, ikinci tasarıda, ÖNERİLERİNİZİN birçoğunun yer almış olduğunu göreceksiniz (57)".

Yabancı tekellerden MR. ELYe gelen eleştiri ve önerileri içeren belgeler kanımızca tekellerin geri bıraktırlmış ülkelerdeki işlerliklerine ışık tutması açısından oldukça çekicidir.

"...Ülkenin ekonomik koşulları, fiat artışları, işçilik ve çalışma koşulları, ayrıca ücretler, vergileme biçimleri ve benzeri yatırımlarla ilgili malî yöntemler garanti altına alınmadan, anlaşmalar sağlanmadan işletmeye geçilmemelidir. İLGİLİ HÜKÜMET KATLARI İLE EN UYUMLU İŞBİRLİĞİ VE DESTEKLER SAĞLANMIŞ OLMALIDIR (58)".

Yabancı tekellerin sözcüsü, bakın nasıl açıklamaktadır sömürü işlerliğini:

"...Türkiye Cumhuriyeti'nin maden yataklarını geliştirmek için YABANCI SERMAYE celbine ve bunun riskine katlanmasını, ileri atılmış doğru bir adıma inanmaktayız.

Bir Amerikan firmasının, yabancı bir ülkenin maden ekonomisi ve yatırımları hakkında göz önünde bulundurması gereken en önemli hususlardan biri, o

ülkedeki istihkak ve gelirin saptanmasıdır. Yatırım sermayesinden vergüer çıktıktan sonra elde edilecek kann uygun olup olmadığının sizce incelenmiş bulunduğuna eminiz. BAZI ÜLKELER, YABANCI FİRMALARIN MADEN YATAKLARINA SAHİP OLMALARINI, MADEN İŞLETME İMTİYAZINI ALMALARINI VE UZUN SÜRELİ KİRALAMA YOLUYLA İŞLETMEDE BULUNMALARINI KENDİ YASALARIYLA YASAKLAMISLARDIR. BU DURUMLARDAN HERHANGİ BİRİYLE KARŞILAŞILDIĞI ZAMAN UYGULANMASI GEREKEN YÖNTEM, YERLİ BİR FİRMAYI TAMAMEN ELDE ETMEK, KISMEN ELDE ETMEK YA DA SIKI İŞBİRLİĞİ KURMAK SURETİYLE YÜRÜTÜLÜR VE KÂR TRANSFERİ SAĞLANIR.

YAKIN ZAMANDA FİRMAMIZIN TEMSİLCİLERİNDEN BİRİSİ TÜRKİYE'YE GİDEREK MADEN YATAKLARI VE REZERVLERİNİ İNCELEYECEKTİR(59)".

Yorumu gerektirmeyecek açıklıkta olan bu belgenin yanında, aşağıda sunulan iki aynı kaynaklı belge, yerli tekel ve onların sözcülerinin gerek o dönemdeki tavırlarım gerekse ikili karakterlerini göstermesi açısından ilgi çekicidir.

"...Anlayabildiğim kadarı ile taslağınızda iki esas amaç var. Birincisi: Teknik 'know-how, ve malî kaynakların yoksunluğundan ötürü ülkenin maden zenginliklerini işleyemeyen ve mevcut mevzuat çerçevesinde arama ve işletme ruhsatları taşıyan FAKİR MADENCİ KALABALIĞININ elenmesi, diğeri de üretken bir madencilik sevk-idaresinin tesisi.

Her ne kadar madencilik alanındaki yabancı yatırımların büyük önemi varsa da; bu ekonomik faaliyet alanında yerli sermaye ilgililerinin girişimlerini beklemekteyiz (60)".

Bu da sözcülerinin görüşleri,

Rekabet konusunda gerek yerli, gerek yabancı işletmelere Türk Hükümeti aynı şansları tanımalıdır. Yabancı firmalara bazı ayrıcalıklar tanınmasını uygun bulmuyorum. Yerli ve yabancı işletmeler eşit koşullar altında çalışmalıdırlar (61)".

İşbirliği (çıkar birliği) nin tipik örneği açısından aşağıdaki alıntı önemlidir.

Miras işleri hariç, öteki haklardan YABANCILARDA yararlanmalıdır. Maden haklarım kullanmadan önce, yabancı kişiler, kanun karşısında birer erdemli ve doğru kişi olarak kabul edilmelidir.

TÜRKİYE İLE YABANCI SERMAYE ARASINDA UZLAŞTIRICI YARDIMLARDA BULUNABİLME OLANAKLARINA SAHİP OLDUĞUMU SANIYORUM (62)".

Son olarakta ELY'nin zamanın Sanayi Bakanı'na yazdığı şu ilginç dizileri içeren belgeyi vereceğiz.

«

. . .

Size bu mektubu, sizinle temas etmesi muhtemel olan Mr. Charles Luckman'ı takdim etmek için yazıyorum. Kendisi, mühim bir inşaat ve mimarlık firması olan ve hâlen Boston'da 52, Los Angeles'de 30 katlı iki bina inşa etmek olan "CHARLES LUCKMAN ASSOCIATES" firmasının başkanıdır.

Mr. Luckman ile tanışacağınızı ümid ederim, çünkü ikinizin (arasında) işbirliği ile mühim işlerin yapılabileceğini hissediyorum (63)".

Bu konuya geniş yer verilisinin nedenini, belgelerin içeriği sanırız açıklamaktadır.

Söz konusu tasan,

- a) AET'nun (ORTAK PAZAR) gündeme gelmesi, (Köklü çözümün, AET içinde —yada AET'ye girildiğinde— çözümlenmesinin daha akılcı olacağı görüşünde olan zamanın siyasal iktidan, kanımızca, temelde bu nedenden ötürü yeni yasa tasarısını savsaklamış ve üzerinde durmamıştır.)
- b) Yabancı sermayeye AÇIKÇA büyük ayrıcalıklar veren hükümleri içermesi,
- c) Teknik yönden Türkiye'nin somut yapısında uygulama olanağının bulunmaması

gibi nedenlerden ötürü yasalaşmamıştır.

Yeni Maden Kanunu'nun hazırlama görevinin Mr. ELY'e verilisinde, AID'nin Sanayi Bakanlığı düzeyinde girişimlerinin belgeleri ne ölçüde ilginç idi ise, AID'nin gerçek işlevini ve ELY örneğindeki başansımın nedenlerini göstermesi açısmdan, aşağıdaki alıntı da o ölçüde ilginçtir.

"Buna rağmen şu gerçeği kabul etmek lâzımdır ki Türk'ün değer hükümlerini ve zihniyetini etküyecek en büyük faktör hâlen batıya müteveccih olmaktır, istisnasız bütün reformcu idarecüler ya dışarda eğitim, ya da içerde yabancı kolejleri bitirmiş, yahut da Amerikalılarla 15 yıldır yalan temaslarda bulunmuş kimselerdir.

On yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır, önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir BAKANLIK ya da bir iktisadî devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Bu kimseler, hâlen bulunduklan teşküâtta ilerici kuvvet vasfını taşımaktadırlar. Kısa zamanda genel müdürlük veya müs-

teşarlık mevküerine geçmeleri beklenir, AID BÜTÜN
GAYRETLERİNİ BU GRUBA TEVCtH ETMELİ-
DİR (64)".

Buraya kadar, dönemin genel özelliklerini ve madencilige ilişkin yerli - yabancı girişimlerin öyküsünü izledik. Dönemin madenciliğine bir başka yönden yaklaşarak, geçen on yıllık süredeki gelişmeleri büyüteç altına almak yararlı olacaktır, önce, üretim değerlerini görelim. Çizelge (17) belli başlı madenlerin on yıllık üretim değerlerini göstermektedir. (Kolay izlenmesi açısından, dönemin ük ve son yıllarına ait üretim değerlerini vermekle yetindik.)

Çizelge 17 — 1961 ve 1970 Yıllarına Ait Başlıca Madenlerin Üretim Değerleri (Cevher olarak: 1.000 Ton)

Madenin Titrü	1961	1970
Taş Kömürü	6.387	7.608
Linyit Kömürü	3.656	8.773
Antıman	35	32
Bakır	730	836
Boksit	51	52
Civa	21	138
Çinko	23	81
Demir	765	2.950
Krom	528	773
Kurşun	20	28
Barit	32	30
Manyezit	3	300
Kükürt	36	76
Bor Mineralleri	89	524

Kaynak: D.İ.E. Yayınlarından derlenmiştir.

Genel olarak, on yıllık sürede, üretim artışından ve istikrarından söz edilemeyeceği ortadadır. I. BYKP'mn madencük sektörüne ilişkin, belirli ölçülerdeki tutarlı yaklaşımı giderek

- (1) 1964 yılı değeridir.
- (2) 1962 yılı değeridir.
- (3) Madenciliğimizin beş yıllık planlar çerçevesindeki eleştirisi, daha geniş bir çalışmanın konusu olduğundan, burada kısaca değinmekle yetindik.

değişime uğramış, II. ve m. BYKPlarında, AET gerçekliği çerçevesinde bir yaklaşıma yerini bırakmıştır⁸. Bu nedenle de madencilik sektörü, geçmişte olduğu gibi, genel sanayileşme hareketi içinde gerekli yerini alamamıştır. Bu noktada yanlış anlamalara yol açmaması için önemle belirtmemiz gereken; Salt üretimdeki artış ve istikrar ile, madencilik sektörünün, sanayileşme süreci içindeki yerini alamayacağıdır. Burada önemli olan, sanayinin NİTELİĞİ'dir.

Sağlıklı ve gerçek bir sanayileşmeden söz etmek için, AGIR SANAYİNİN kurulmuş olması gerekliliği bilinen bir gerçektir. Bir başka deyişle, "MAKİNAYI YAPAN MAKİNA SANAYİİ" nin kurulmasından sonradır ki, ülkede gerçek sanayileşmenin varlığından söz edilebilir. Oysa on yıllık süre içinde gözlenen olgu; emperyalist ülkelerin istemi doğrultusunda, tüketim ve montaj sanayilerindeki büyük gelişmedir. İşte ülke sanayinin bu çarpık ve temel niteliği, ülke madenciliğinin niteliğine de damgasını vurmuştur.

Bir yandan, montaj ve tüketim sanayilerindeki büyük üretim artışı, diğer yandan inşaat sektöründeki hızlı büyüme ve son olarak enerji sorununun çözümü yönündeki çalışmalar, çizelgeden de görüldüğü gibi linyit ve demir cevherlerinin üretiminde bir istikrar sağlamıştır. Genel olarak denilebilir ki on yıllık süre içinde, ÜLKE SANAYİ İÇİN HAMMADDE NİTELİĞİ YÖNÜNDE, İSTİKRARLI ÜRETİM ARTIŞI, SALT DEMİR CEVHERİNDE görülmüştür.

Bakır cevheri için aynı şeyi söylemenin olanağı yoktur. Devre içinde bakır ihracatı, gün geçtikçe düşmesine karşın, bir başka deyişle ÜLKE SANAYİİ İÇİN bir HAMMADDE olma niteliği yönünde gelişme gösterirken, üretim hemen hemen yerinde saymıştır. Alüminyum Sanayü'nün kurulması yönünde, SEYDİŞEHİR ALÜMİNYUM TESİSLERİNİN devreye girmesi nedeniyle, BOKSİT ÜRETİMİNDE dönemin sonlarına doğru gözle görülür bir üretim artışı sağlanmıştır.

Çizelge (17), dönem içinde en önemli üretim artışının, manyezit ve bor minerallerinin üretiminde olduğunu belgelemektedir. Hemen hemen tümüne yakın kısmının ihraç edildiği bu cevherlerin üretimlerindeki artışın nedenlerini şöyle sırahyabiliriz.

1. Her iki cevherin de, dünyada az bulunur olması,
2. özellikle ülkemiz bor minerallerindeki rezerv büyüklüğü ve tenor yüksekliği,
3. Kullanım alanlarının çokluğu,
4. Ülke madencilik sektöründeki başlıca yabancı sermaye kuruluşlarının, bu iki cevher türünde yoğunlaşmış olmaları.

Özellikle son maddede belirtilen husus **BELİRLEYİCİ NİTELİKTEDİR**. Eldeki veriler, yabancı sermayenin, bu iki cevher türünde yoğunlaştığını belgelemektedir. Çizelge (18), yabancı sermayeli borasit ve manyezit işletmelerinin, sermayelerini ve toplam sermaye içindeki yabancı sermaye oranlarını göstermektedir.

Çizelge 18 — Yabancı Sermayeli Borasit ve Manyezit Kuruluşlarının Sermaye Dağılımı (1973)

Kuruluşlar	Sermayesi (TL.)	Yabancı Sermaye Oran (%)
Borasit İşletmeleri		
Türk Boraks Madencilik A.Ş.	4.200.000	99
Kemad Kimya ve Endüstri Madenleri Madencilik Ltd Şti.	1.100.000	100
Manyezit İşletmeleri		
Karbonat Maden Ltd. Şti.	1.000.000	100
Manyezit A.Ş.	20.000.000	100
Comag Continental Magnezit Ltd. Şti.	7.500.000	100

Kaynak: TOPLUM, No. 40, 19 Ocak 1973, s. 12'den aktaran Yıldırım KOÇ, "Emperyalizm ve Türkiye'de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye" s. 29.

Çizelgede görülen kuruluşlar, temelde Borax Consolidated (Fransız), Interor (Amerikan) ve Voitscher Magnezit Werke (Avusturya) gibi emperyalist tekellerce kurulmuştur. Üretilen borasit ve manyezit, bu ana tekellere ihraç edilmektedir. Borasit ve manyezitte dünya pazarını eline geçiren bu emperyalist tekeller, ucuza elde ettikleri cevherin, gerekli kısmını kendi sanayilerine girdi olarak kullanırken, büyük bir kısmını ise tekel

fiyatlarıyla endüstriyel ülkelere satmaktadırlar. Etibank ve diğer yerli kuruluşların ürettikleri bor minerallerinin de son çözümlemede bu tekellerin verdikleri fiyat üzerinden satıldıkları bir başka önemli gerçektir. (Yıldırım Koç: a.g.e.)

Dönemin madencilik nitelendiren bir başka gerçekte, kuruluş sayısının gelişiminde somutlaşmaktadır. 1963 yılında 288 olan maden kuruluşları (19'u devlet, 269'u özel) 1970 yılında 511 (45'i devlet, 466'sı özel)'e fırlamıştır. Kuruluş sayısının, kapitalistleşme sürecinde azalacağı yerde çoğalması, madencilik sektörünün çarpıklığını göstermesi açısından ilginçtir. Hele kuruluşların %85'nin sermayesinin, 1.000.000'dan az olduğu (ki %30'nun sermayesi 100.000 üâ 500.000 TL. arasında değişmektedir.) dikkate alınır, madencilik sektöründeki sermaye farklığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. Yerli ve yabancı tekellerce bu durumun FAKİR MADENCİ KALABALIĞI biçiminde nitelendirilmesinin anlamı bu gerçekte yatmaktadır.

VH. 1971 Sonrası

1971'lere girildiğinde, emperyalizmin, Türkiye'de gerçekleştirmeyi amaçladığı hedeflerin açıklığa kavuştuğunu görüyoruz. AET gerçekliği içinde saptanan hedefler doğrultusundaki çalışmaların Plânlı Dönemle başladığını ve giderek somutlaştığı bir gerçek. Somutlaşan bu hedefler şöyle sıralanmaktadır:

- "1) Türkiye daha iyi bir pazar durumuna gelmelidir. Bunun için tarımda kapitalistleşme ve tüketimin artması gerekmektedir. Makinalaşma üe artacak olan üretimin ise tekellerin tayin ettiği ürünler çerçevesinde olacaktır.
- 2) TÜRKİYE, DÜNYA TEKELLERİNİN İHTİYACINI KARŞILAMAK ÜZERE YERALTI KAYNAKLARININ ÜRETİMİNİ HELANDIRMALIDIR.
- 3) Türkiye'deki ucuz insan gücünden tekeller yararlanmalıdır (65)".

Gerek bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, gerekse;

1. Mevcut iktidarın yönetim çıkmazı,
2. Orta Doğu buhranı, Türkiye'nin Orta Doğu'daki gelecekteki konumu,

3. Sınıf ve anti-emperyalist mücadelenin hızla gelişmesi,
4. Tüm ileri güçlerdeki hoşnutsuzluk,
5. Yoğunlaşan sosyal olaylar

gibi iç ve dış koşullar, 12 Mart 1971 darbesini belirleyen etkenlerdir. (Necati Öztürk, a.g.e., s. 68, 69). Etkenlerin incelenmesinden anlaşıldığı gibi darbe, temelde "..hakim sınıfların dönüşüm ve uzlaşım sorunudur". Başka bir deyişle 12 Mart, somutlaşan hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışan ve karşı koyan egemen sınıfların çelişmesini simgelemektedir.

Madencilik Sektörü'ne yapılan toplam yatırımın (devlet - özel), yıllara göre gösterdiği gelişme, yukarıda altım çizdiğimiz "TÜRKİYE, DÜNYA TEKELLERİNİN İHTİYACINI KARŞILAMAK ÜZERE YERALTI KAYNAKLARININ ÜRETİMİNİ HIZLANDIRMALIDIR", biçiminde somutlaşan hedefi doğrulayan bir kanıttır. U968'de 237.909.153,— TL., 1969'da 384.227.671,— TL., 1970'de 421.898.420,— TL. olan toplam yatırım, 1971'de büyük bir artışla 1.518.946.683— TL. olmuştur. Diğer yandan, Darbeden sonra kurulan hükümetlerin gündemlerine aldıkları "MADEN REFORMU KANUN TASARILARI" m, saptanan hedef doğrultusunda girişimler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

BARKER RAPORU, MEHTAP RAPORU, MR. ELY KANUN TASARISI son olarak MADEN REFORMU KANUN TASARILARI doğrultusunda gelişen çizgi, bir yandan İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ'nin yapısında büyük değişiklikler oluşturarak yeraltı kaynaklarımız üzerinde YERLİ - YABANCI TEKELLERİN etkinliğini getirirken diğer yandan emperyalizmin gittikçe artan hammadde gereksinimleri sonucu, DEĞİŞİK YÖNTEMLERİN gündeme geldiğini görmekteyiz.

Söylemek istediğimize iki ayrı yönden yaklaşalım. Kamu İktisadî Teşebbüslerinin ve Kamu İştiraklerinin özel kesime devredilmesinin olanakları yönünde yoğunlaşan çalışmalar olgunun bir yanını oluşturmaktadır. Söz konusu kuruluşların özel kesime devredilmesinin biçimi konusunda düşünülen olanaklar şöyle sıralanmaktadır.

- "1. Teşebbüs, müessese veya işletmelerin bir bütün olarak devri,
2. Ortaklık şeklindeki kamu teşebbüslerindeki kamu paylarının, sermayesinin tamamı devlete ait bulunan teşebbüs ya da müesseselerin ortaklık haline getirildikten sonra payların bir kısmının veya tamamının devri,
3. Kamu iştiraklerinin bir kısmının veya tamamının özel kesime devridir (66)".

Olgunun diğer yönü PEARSON RAPORU'nda somutlaşmaktadır. Sözlükteki anlamı kısaca "paylaşma, iştirak etme, katılma" olan "PARTICIPATION" formülü PEARSON RAPORU'nun özünü oluşturmaktadır. Yöntemin uygulanması için geri bırakılmış ülkelerde uygun siyasal ve yasal koşulların oluşmasını öneren ve bunun yükümlülüğünü geri bırakılmış ülkelerin egemen sınıflarına veren emperyalizmin bu önerisi,

"...madencilik sektöründeki yatırımların, endüstri ülkelerinin kapitali temsilciliği önderliğinde "HALKA AÇIK KURULUŞLAR (67)".

tarafından yapılması biçiminde somutlaşmaktadır. ilk aşamada halka açık olarak oluşacak kuruluşlar daha sonra hisse senetlerinin büyük kısmını toplayacak olan yabancı tekeller ve onunla bütünleşmiş yerli tekellerin yönetim ve denetimine gireceklerdir.

"Son günlerde madencüik reformu kanunu tartışmaları sırasında, madencilikle uğraşan A.Ş.'lerin İSME YAZILI HİSSE SENEDİ çıkarma mecburiyeti maddesine karşı çıkış (lan) (68)".

ve bunda da başarılı oluşlarındaki temel neden de budur.

Kısaca denüebilir ki, 1960'lardan süregelen yapı değişikliği yönündeki tüm bu yoğun çalışma ve girişimler (Gerek anonim şirketleşme ve onunla bütünleşen halka açık şirketleşme hareketi, gerekse Kamu İktisadî Teşebbüs ve Kamu İştiraklerinin özel kesime devredilmesi olanakları yönündeki yoğun girişimler) bir anlamda AET'na GEÇİŞ DÖNEMİNİN HAZIRLIKLARI ANLAMINA GELDİĞİNİ SÖYLEMEK YANLIŞ OLMAYACAKTIR. Bu nedenle, AET gerçekliğine yakmdan bakmak, ayrı bir bölümde incelemek gereğini duyduk.

VIL AET ve Türkiye

İkinci paylaşım savaşı sonunda,

"...A.B.D. gittikçe büyüyen firma ölçekleriyle, dünya pazarlarının paylaşılmasında diğer teknelci kapitalist devletlerin çok önünde yer almakta... doğal olarak bu durum, Batı Avrupa teknelci kapitalizminin güçlenme ve büyüme temposuna kısıtlamalar getiriyordu (69)".

Gerek bu olgu, gerekse de paylaşım savaşı sonucu sosyalist blokun güçlenmesi giderek,

"Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gümrük duvarlarının kaldırılmasının, bir iş bölümü içinde ülkelerden her birinin belirli alanlarda uzmanlaşarak daha düşük maliyetle daha büyük bir üretimin gerçekleştirilmesinin sağlanacağı görüşü yaygınlaştı(70) ".

Yaygınlaşan bu görüş çerçevesi içinde, yoğunlaşan çalışmalar sonucu, Avrupa Ekonomik Topluluğu kısa sürede gerçekleşti. Kısa adı AET olan bu topluluk, üye ülkelerin politik ve ekonomik yapılarında büyük ve sık değişimler istememekte, bunun yerine İSTİKRAR üzerinde önemle durmaktadır. Bu İSTİKRAR emperyalist ülkeler arasında belirli bir anlam taşıyorsa da, AET üe TÜRKİYE arasında ise, yukarıda da belirtilen ilişkiler çerçevesi içinde, batı emperyalizminin ÇIKARLARINDAKİ İSTİKRARI simgelemektedir. Sermaye ihracı olgusu üe ayrılmaz bir bütün teşkil eden AET topluluğu emperyalist üye ülkelerinin, hammadde açısında dışa bağımlılığı, bu ülkelerin böylesi bir İSTİKRARI istemeye ve sağlamaya çalışması kadar doğal bir şey olamaz. Bir yandan sermaye ihracından, diğer yandan da HAMMADDE edinme açısından SÜREKLİLİK... İşte istenen İSTİKRAR bu anlamdadır.

Ankara'da imzalanan Katma Protokol anlaşmasının "GEÇİŞ DÖNEMİNİN 2. AŞAMASININ 2. YILI BİTMEDEN (1978), AET UYRUKLU KİŞİLERE AÇILACAK FAALİYET ALANLARI" bölümü altında sıralanan uğraşı alanları, madencilik açısından dediMerimizi kanıtlamaktadır.

"KÖMÜR MADENÎ İŞLETMECİLİĞİ, DİĞER METAL MADENLERİ İŞLETMECİLİĞİ, HAM PETROL VE TABU GAZ İŞLETMECİLİĞİ (Keşif ve sondaj hariç), TAŞ, KİL, KUM OCAĞI İŞLETMECİLİĞİ (71)".

Sıralanan bu faaliyet alanları, bir anlamda, Batı emperyalizminin enerji çıkmazım (kömür, petrol ve tabii gaz işletmeciliği), madensel hammaddeler yönünden dışa bağımlılığını (...diğer metal madenleri işletmeciliği) ve endüstriyel hammaddeler açığını (.. taş, kil ve kum ocağı işletmeciliği) vurgulamaktadır.

Nisan ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "'Ham-madde ve Kalkınma" KONULU Olağanüstü Toplantısından söz etmek yararlı olacaktır. Genel Sekreter Waldheim bu Olağanüstü Toplantıyı açarken şöyle diyordu:

"... Yeni bir dünya düzeni kurmanın korkutucu zorluklarına rağmen bunun tarihî bir toplantı olduğunun kanıtlanacağına inanıyorum..."

Bu Olağanüstü Toplantı 77'ler diye anılan, başka bir deyişle geri kalmış ülkelerin, büyük bir güç olarak emperyalist sistem karşısına bir kez daha çıkışlarını vurguluyordu. Müşterek verdikleri tarihî karar tasarısında, önerdikleri, bir anlamda, günümüze simgeleyen çelişkiyi kuşkuya yer vermeyecek biçimde ortaya koyuyordu:

"Yabancı işgali, sömürge yönetimi ve ırk ayrıımı altında bulunan bütün devlet, toprak ve hakları, sadece doğal kaynaklarını geri alma hakkına değil aynı zamanda bu kaynakların kullanılması ve israf edilmesi karşılığında, bunları kullanmış olan güçlerden tazminat talep etme hakkına da sahiptirler..."

Neydi bu çelişkiyi açığa vuran gerçekler? Bu çelişkiyi simgeleyen sayısal verileri yakından görmek, gerek AET ile olan ilişküerimize ışık tutması, gerekse de bir bütün olarak emperyalist sistem karşısındaki konumumuzu belirlemesi açısından önemlidir. Hammadde kapsamında önemli yeri olan madensel ve en-

düstriyel hammaddeler, konumuz olduğundan, salt bu açıdan konuya yaklaşacağız. Çizelge (19), dokuz ana madensel ve endüstriyel hammaddeye göre emperyalist ülkelerin ithalat gereksinimleri bir başka deyişle dışa bağımlılıklarını ortaya koymaktadır.

Tek tek madensel hammaddeler için ilginç yorumlar yapmak mümkün olmakla beraber, biz soruna öncelikle genel olarak bakmakta yarar görüyoruz.

U.S.A.'nın dışa bağımlılığı 30 yıllık bir tarihsel perspektif içerisinde fazla bir değişim göstermemektedir. Ancak genelde durum bu iken, özelde, yani tek tek metallerde farklı bir gelişim, gözlenen bir olgu. örneğin, Boksit, Manganez, Nikel ve Kalay cevherlerinde bu ülke %100 dışa bağımlı bulunmaktadır.

Japonya için durum, oldukça ilginç... 1950 yılında, yani 2. Paylaşım Savaşı'ndan yenik düşmüş Japonya'nın dışa bağımlılık yüzdesi %17 iken, 1960'da korkunç denecek bir hızla %72 ye, 1970 yılında %89'a çıkmış 1980 yılında ise %95'e çıkması beklenmektedir.

Gelelim Batı Avrupa'ya... Batı Avrupa'nın da Japonya'dan geri kalır bir durumu yoktur. Genel olarak 1950 yılında %65 oranında dışa bağımlı iken, bu oran 1980 yılında %83'e yükselmektedir ki, bu olgu Batı Avrupa Ülkelerinin, gün geçtikçe madensel hammaddeler açısından, dışa bağımlılığının arttığı ve artacağını kanıtlamaktadır. Bunlara, bir de çizelgede görülmeyen bor mineralleri, barit, manyezit gibi cevher türlerindeki %100'e yakın dışa bağımlılıkları eklenirse, bu ülkelerin gün geçtikçe yoklar ülkesi olma yolunda hızla ilerlediği ortaya çıkar. AET'yi oluşturan ülkelerin, bir anlamda Batı Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunu oluşturdukları düşünülürse, Ankara'da imzalanan Katma Protokol anlaşmasında "AET uyruklu ülkelere açılacak faaliyet alanları" bölümünde, neden kömür, metal, petrol, tabu gaz, taş, kü, kum...v.b. gibi işletmecüik alanlarının ÖZELR LİKLE vurgulandığı anlaşılmış olur.

AET işlerliği içinde gümrük duvarları AET'nin emperyalist üye ülkeleri tarafından çizileceği ne kadar doğal ise, bu duvarların, emperyalizmin ABD ve onun ayrılmaz bir parçası olan

Çizelge 19 — Dokuz Ana madensel ve Endüstriyel Hammaddeye Göre Emperyalist Ülke ve Ülkeler Topluluğunun İthalât Gereksinimleri (=DIŞA BAĞIMLILIKLARI), Tüketim yüzdeleriyle

	1 9 5 0			1 9 6 0			1 9 7 0			1 9 8 0 (Tahmini)		
	Batı			Batı			Batı			Batı		
	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.
Boksit ve Alimuna	74	14	100	86	35	100	93	51	100	97	77	100
Bakır	23	85	(—)	8	92	63	4	89	83	13	93	94
Demir	6	4	58	33	22	83	35	40	98	35	61	99
Kurşun	51	61	56	65	66	60	46	67	67	13	77	83
Manganez	93	97	33	95	98	45	96	98	91	98	99	96
Nikel	99	99	100	88	98	100	89	97	100	95	99	100
Fosfor	(—)	99	100	(—)	100	100	(—)	100	100	(—)	100	100
Kalay	100	95	94	100	97	94	100	96	97	100	97	99
Çinko	38	59	10	50	60	28	62	62	60	64	75	75
Toplam İthalât Gereksinimi (9 Maden için)	32	65	17	31	72	72	27	73	89	32	83	95
Genel olarak emperyalist sistemin 9 ana hammaddeye göre ithalât gereksinimi (— dışa bağımlılığı)	K I R K D Ö R T (44)			E L L İ B E Ş (55)			E L L İ D O K U Z (59)			A L T M İ Ş S E K İ Z (68)		

Kaynak: "The non-fuel mineral industry sector working paper", Dünya Bankası Yayını, 1973.

Not: Kaynak çizelgede "endüstriyel ülkeler" diye belirtilen ülkeleri, çizelgemizde değiştirerek "emperyalist ülkeler olarak tanımladık.

Japonya'nın ülke içi yatırımlarla açılacağı o kadar doğal olacaktır. Türkiye'nin gelecekte emperyalizmin her kanadının, hammadde kaynaklarımız üzerinde yoğun olarak at oynatacağı bir ülke konumuna geleceğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Bu gün için görülen, yeraltı kaynaklarımız üzerinde özellikle AET nu oluşturan ülkelere ait tekellerin girişimlerinin yoğun olacağı yolundadır. Ancak çok uluslu şirketleşme hareketinin gün geçtikçe yoğunlaştığı günümüzde, emperyalist ülke ve ülkeler toplulukları arasındaki çelişki, geri kalmış ülkelerdeki sömürülerde ikincil plâna itilmektedir. Bu açıdan ABD'mi, yoksa AET'mu sorunu bu anlamda önemli değildir. AET'nu oluşturan ülkelerdeki ABD sermayesinin toplamı, Kanada ve Lâtin Amerika'daki yatırımlardan sonra üçüncü sırada yer aldığı dikkate alınır, sorun daha iyi anlaşılabilir olur.

Bu çözümlerinin ışığında, yakın gelecekte madencilüğimizin yapısında, büyük bir olasılıkla gerçekleştirilecek yapı değişiklikleri ve dönüşümlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. özel Sektör elinde bulunan madencilik işletmelerinde büyük tasviye,
2. Maden Haklarında —arama, işletme ruhsat ve imtiyazlarında— temerküz,
3. Devlete ait maden kuruluşlarının;
  - "a. Teşebbüs, müessese veya işletmelerin bir bütün olarak devri,
  - b. Ortaklık şeklindeki kamu teşebbüslerindeki kamu paylarının, sermayesinin tamamı devlete ait bulunan teşebbüs ya da müesseselerin ortaklık haline getirildikten sonra payların bir kısmının veya tamamının devri,
  - c. Kamu iştiraklerinin bir kısmının veya tamamının özel kesime devri..."

biçiminde ve aşamalı olarak, (1 ve 2'de gerçekleştirilecek olanlarla birlikte) yerli+yabancı tekellerin eline geçmesi,

Bu geçiş ya da devirde, hangi işletmelerin öncelik kazanacağı sorunu ise şu etkenler belirleyecektir:

- a. AET, ABD ya da Japonya'nın kendi sanayileri için gereksindikleri maden türleri,
- b. Rezerv ve tenörii yüksek maden türleri,
- c. Türkiye'de kurulacak yan-mamul ve icazetli sanayilere gereksenecek maden türleri

öncelik kazanacaktır.

Not: Halka Açık Kuruluşlar ve Halk Sektörü olarak nitelendirilen kuruluş türleri son çözümlemede yerli-(-yabancı tekellerin yönetiminde olacağı gerekçesiyle üzerinde durulmamıştır.

4. Sermaye ve belirli ölçüde teknoloji ithali,
5. Ve son olarak, yukarıda sıralanan tüm değişikliklerin ve dönüşümlerin meşrulaştırılacağı ve de her türlü yasal engelin ortadan kaldırılacağı yeni bir MADEN YASASI.

IX. Son Söz

BİR ÜLKEDEKİ YERALTI KAYNAKLARININ DOĞAL SAHİBİ, O ÜLKENİN HALKIDIR. HALK, BİR ÜLKEDE, EM-PERYAİZMİN ÇIKARLARIYLA KENDİ ÇIKARLARINI BÜ-TÜNLEŞTİRİT «ENLERİN DIŞINDAKİ SINIF VE TABAKALARDIR. MADEN MÜHENDİSİNİN TARİHSEL GÖREVİ İSE, HALKIN YANINDA OLMAK VE YERALTI KAYNAKLARIMIZ ÜZERİNDEKİ VAROLAN VE VAR OLACAK YERLİ - YABANCI SÖMÜRÜSÜNE KARŞI KOYMAKTIR.

A L I N T I L A R

- (1) Ahmet Yücekök, "Empreyalizm Yörüngesinde Osmanlı imparatorluğu. 1838 Ticaret Sözleşmeleri" yapıtından aktaran TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme sürecinde 50 Yıl", Milliyet yayımlan, "Karacan Armağanı 73" s. 18.
- (2) TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl", Milliyet Yayınları, "Karacan Armağanı 73", s. 19.
- (3) TUNÇ TAYANÇ, a.g.e., S. 21.
- (4) Vedat Eldem: Osmanlı tmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 91'den aktaran Maden Müh. Odası "Neden Boraks" Dergisi, Nisan-1970, s. 33.
- (5) V. Eldem: a.g.e., s. 91.
- (6) V. Eldem: a.g.e., s. 92.
- (7) M. Sencer: Osmanlı Toplum Yapısı, s. 320.
- (8) Maden Mühendisleri Odası, "Neden Boraks", Nisan 1970, s. 42.
- (9) T. Çavdar, Osmanlıların Yan Sömürge Oluşu, s. 165.
- (10) özlem özgür, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi", Gerçek yayımlan, 100 Soruda Dizisi, İstanbul 1972, s. 81.
- (11) özlem özgür, a.g.e.
- (12) TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl", Milliyet yayımlan, "Karacan Armağanı 73", s. 49.
- (13) A. Gündüz ökçin, "Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler - Belgeler - Yorumlar" A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, Ankara, 1968, 8. 70.
- (14) TUNÇ TAYANÇ, a.g.e., s. 55, 56.
- (15) A. Gündüz ökçin, "1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Ankara 1971, s. 8.
- (16) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 5.
- (17) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 7.
- (18) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 153.
- (19) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 94.
- (20) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 147.
- (21) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 146.
- (22) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 57.
- (23) özlem özgür, a.g.e., s. 87.
- (24) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 80.
- (25) Kazım öztürk, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları", Ak Yayınları, İstanbul, 1968, e. 186... Tunç Tayanç, a.g.e., s. 86.
- (26) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 99.
- (27) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 107.
- (28) özlem özgür, a.g.e., s. 99.
- (29) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 112.
- (30) özlem özgür, a.g.a, s. 100.

- (31) özlem özgür, a.g.e.,
- (32) H. N. Keşmir, Maliye Bakanı, Aralık 1974, Tunç Tayanç, a.g.e., s. 116.
- (33) Tunc Tayanç, a.g.e., s. 125.
- (34) Demokrat Parti Programından, T. Tayanç, a.g.e., s. 128. (madde: 43)
- (35) I. Menderes Hükümeti Programı, T. Tayanç, a.g.e., s. 123.
- (36) BARKER MİSYONU RAPORU, "Türkiye iktisadî Kalkınması" (hülasa) 1951, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Washington, s. 50, 51.
- (37) a.g.e., s. 51.
- (38) a.g.e., s. 53.
- (39) özlem özgür, a.g.e., s. 111.
- (40) T. Tayanç, a.g.e., s. 144.
- (41) T. Tayanç, a.g.e., (Mehmet Selik, "Türkiye'de Yabancı özel Sermaye 1923-1960")
- (42) a.g.e., s. 70.
- (43) a.g.e., s. 71.
- (44) a.g.e., s. 3.
- (45) a.g.e., s. 46.
- (46) İ. HANAI - The Mineral Industry of Turkey", United States Department of the Interior - 1958, s. 2.
- (47) a.g.e., s. 30.
- (48) Y. Rozaliyev, "27 Mayıs sonrası kapitalist gelişme ve sınıf mücadeleleri", Ant Yayınları, Eylül 1970, s. 95.
- (49) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 112.
- (50) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 113.
- (51) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 117.
- (52) Y. Rozaliyev, a.g.e., 8. 136.
- (53) Maden Kanunu Hazırlama Komisyonu Raporu, s. 1. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (54) Adı geçen rapor, s. 1.
- (55) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI İLE İLGİLİ YENİ MADEN KANUNU HAZIRLAMA KOMİSYONU Başkanlığına yazdığı 10.8.1963 tarihli yazıdan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (56) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI ile ilgili MINING MONSANTO CHEMICAL COMPANY'e yazdığı 10.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi
- (57) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI ile ilgili INTERNATIONAL MINERALS CHEMICAL CORPORATIONS yazdığı 10.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (58) NEWMONT MINING CORPORATION'un İKİNCİ KANUN TASARISINA ilişkin ELY'e yazdığı 12.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (59) MAGNET COVE BARIUM CORPORATION'un İKİNCİ KANUN TASARISINA ilişkin ELY'e YAZDIĞI 28.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.

- (60) TÜRKİYE İŞ BANKASI GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN İKİNCİ KANUN TASARISINA İLİŞKİN ELY'e YAZDIĞI 19.7.1974 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (61) T. SANAYİ VE TİCARET ODALARI GENEL SEKRETERLİĞİNİN İKİNCİ KANUN TASARISINA İLİŞKİN ELY'e YAZDIĞI 31.10.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (62) MOBİL EXPLORATION MEDITERRANEAN BAŞKANLIĞININ İKİNCİ KANUN TASARISI İLE İLGİLİ, ELY'e YAZDIĞI 16.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (63) ELY'NİN SANAYİ BAKANINA YAZDIĞI 23.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Mühendisleri Odası Arşivi.
- (64) Mr. Richard Popol (AID Uzmanı), "TÜRK İDARESİ - XXnci asrın ortasında idareci", Maden Mühendisleri Odası Yayınları, s. 20.
- (65) Necati ÖZTÜRK, "Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü" ÜRÜN, Sayı: 5, Kasım 1974, s. 67.
- (66) Sadık BAKLACIOĞLU, "Kamu İktisadî Teşebbüslerinin ve Kamu İştiraklerinin özel Kesime Devredilmesi Olanakları" Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırma Enstitüsü Yayını, 1973, Ankara, s. 35.
- (67) Dr. İsmet UZKUT, Y. Müh. Ömer Yenal, "YABANCI SERMAYE VE MADENCİLİĞİMİZ", Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ocak 1973, s. 134.
- (69) Aydın KÖYMEN, "Ortak Pazar Gerçeği ve Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu", Yar Yayınları, Mart 1974, s. 6.
- (70) Aydın KÖYMEN, a.g.e., s. 7.
- (71) Aydın KÖYMEN, &.g.e., s. 129.

